

STUDIJA IZVODLJIVOSTI RAZVOJA REGIONALNO ZASNOVANIH STANDARDA KVALIFIKACIJA - NACRT-

The study has been produced within the TO REGOS project. Please note that this version is a working document that was revised based on experts' comments and national consultations. The final version of the study is available [here](#).

Sadržaj

LISTA SKRAĆENICA I AKRONIMA	2
UVOD	4
DEO 1: REGIONALNO ZASNOVANI STANDARDI KVALIFIKACIJA: POSTOJEĆE INICIJATIVE, POTREBE I KORISTI	6
Zajednička evropska osnova.....	6
Upoređivanje i izgradnja međunacionalnih stručnih kvalifikacija.....	9
Usklađivanje nordijskih stručnih kvalifikacija kao plan za saradnju u Jugoistočnoj Evropi.....	17
Rezultati projekta TO REGOS i potrebe i koristi regionalno zasnovanih standarda.....	19
DEO 2. NACIONALNA I UPOREDNA REGIONALNA ANALIZA PRAVNOG I INSTITUCIONALNOG OKVIRA U VEZI SA IZRADOM OKVIRA KVALIFIKACIJA.....	22
Pravni i institucionalni okvir	22
Metodologija za izradu standarda kvalifikacija: uporedna analiza postupaka izrade standarda kvalifikacija	24
Okviri kvalifikacija.....	30
Albanija	30
Bosna i Hercegovina	32
Kosovo*	34
Crna Gora.....	35
Republika Severna Makedonija.....	36
Srbija.....	38
DEO 3: REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	42
DEO 4: NALAZI, PREPORUKE I PREDLOŽENI AKCIONI PLAN	46
PREDLOŽENA METODOLOGIJA ZA RAZVOJ REGIONALNO ZASNOVANIH STANDARDA KVALIFIKACIJA	47
PREDLOŽENI OBRAZAC ZA OKVIR REGIONALNO ZASNOVANIH KVALIFIKACIJA	51
PREPORUKA O POLITICI – SNAŽNA POLITIČKA OPREDELJENOST PREMA ODRŽIVIJEOJ REGIONALNOJ SARADNJI	54
LISTA REFERENCE.....	55

LISTA SKRAĆENICA I AKRONIMA

AOK	Albanski okvir kvalifikacija (Albanian Qualifications Framework - AQF)
BDBiH	Brčko distrikt Bosne i Hercegovine (Brčko District, Bosnia and Herzegovina - BDBiH)
BiH	Bosna i Hercegovina
CEDEFOP	Evropski centar za razvoj strukovnog osposobljavanja
RNK	Računarska numerička kontrola (automatizovano upravljanje mašinama pomoću računara) (Computer numerical control - CNC)
EMBV	Evropska mreža za bazične veštine (European Basic Skills Network - EBSN)
EK	Evropska komisija (European Commission - EC)
ESPB	Evropski sistem prenosa bodova (European Credit Transfer systems - ECTS)
ESPBSOO	Evropski sistem prenosa bodova u oblasti stručnog obrazovanja i obuka (European Credit System for Vocational Education and Training - ECVET)
EOP	Evropski obrazovni prostor (European Education Area - EEA)
EPVO	Evropski prostor visokog obrazovanja (European Higher Education Area - EHEA)
EOOKSOO	Evropski okvir osiguranja kvaliteta u stručnom obrazovanju i osposobljavanju (European Quality Assurance in Vocational Education and Training – EQAVET)
EROOKSOO	Evropski referentni okvir za obezbeđivanje kvaliteta stručnog obrazovanja i obuke (European Quality Assurance Reference Framework for VET – EQARF)
EOK	Evropski okvir kvalifikacija (European Qualifications Framework - EQF)
ERI SEE	Inicijativa za reformu obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi (Education Reform Initiative of South Eastern Europe)
EVKKZ	Evropske veštine, kompetencije, kvalifikacije i zanimanja (European Skills, Competences, Qualifications and Occupations – ESCO)
ESS	Evropski standardi i smernice za obezbeđenje kvaliteta u Evropskom prostoru visokog obrazovanja (The Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area - ESG)
EFO	Evropska fondacija za obuku (European Training Foundation – ETF)
EU	Evropska Unija
EUROPASS	Inicijativa Evropske unije za transparentnost kvalifikacija i podršku mobilnosti građana u Evropi (European Union initiative for transparency of qualification and support to mobility of citizens in Europe)
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
OO	Opšte obrazovanje (General education – GE)
VO	Visoko obrazovanje (Higher education – HE)
IKT	Informaciono-komunikaciona tehnologija (Information and Communications Technology – ICT)
MSKO / MSKO-O-13	Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja usvojena od strane EUROSTAT / Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja – Oblasti obrazovanja i obuke, 2013 usvojena od strane UNESCO
ISTRKS	Informacioni sistem za tržište rada i kvalifikacije u Srbiji (Labour Market and Qualifications Information System in Serbia - LMQIS)
SPBCG	Sistem za prenos bodova Crne Gore (The Montenegrin Credit Transfer System – MCTS)

MPNTRA	Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Albanije (Albanian Ministry of Education, Science and Technological Development – MoESTD)
NAOKO	Norveška agencija za obezbeđenje kvaliteta u obrazovanju (Norwegian Agency for Quality Assurance in Education – NOKUT)
NNISAP	Nordijski nacionalni informacioni centri za akademsko priznavanje (Nordic National Recognition Information Centres – NORRIC)
NOK	Nacionalni okvir kvalifikacija (National Qualification Framework – NQF)
RZSZ	Regionalno zasnovani standard zanimanja (Regionally based occupation standard – RBOS)
RZSK	Regionalno zasnovani standard kvalifikacija (Regionally based standard of qualification – RBSQ)
RSBiH	Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
SOO	Stručno obrazovanje i osposobljavanje (Vocational education and training – VET)
ZB	Zapadni Balkan (Western Balkans – WB)

UVOD

Studija izvodljivosti razvoja regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija je pripremljena u okviru Projekta prema regionalnim standardima zanimanja - TO REGOS¹. Projekat TO REGOS sprovodi Inicijativa za reformu obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi - Sekretarijat ERI SEE² i Alijansa za učenje zasnovano na radu³ na Zapadnom Balkanu, u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu*⁴, Crnoj Gori, Republici Severnoj Makedoniji i Srbiji. Cilj projekta je da doprinese povećanju mogućnosti zapošljavanja i mobilnosti mladih na tržištu rada u regionu Jugoistočne Evrope ulaganjem u kvalitetno stručno obrazovanje i osposobljavanje (SOO) relevantno za tržište rada. Konkretnije, projekat je usmeren na formulisanje metodologije za izradu regionalno zasnovanog standarda zanimanja, izradu pet regionalno zasnovanih standarda zanimanja u sektoru turizma i građevinarstva i izradu odgovarajućih standarda kvalifikacija na nacionalnom nivou. I na kraju, projekat ima za cilj da istraži mogućnosti izrade regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija u šest ekonomija koje učestvuju u projektu TO REGOS. Ova studija je izrađena kao poslednji rezultat u cilju obezbeđivanja metodološkog okvira za izradu regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija, izradu uporedne analize institucionalnog i zakonodavnog okvira u šest ekonomija i preporuka sa akcionim planom koji razrađuje potencijal za razvoj regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija.

Studija se sastoji od četiri dela, uvoda i zaključka. Prvi deo sadrži najsavremenija dostignuća u oblasti regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija (RZSK) ili, drugim rečima, pregled i razmatranja postojećih politika u oblasti RZSK i fokusira se na dva primera (Nordijske RZSK i Evropski okvir kvalifikacija - EOK⁵), uključujući i druge srodne politike kao što su direktive EU i politike koje se odnose na regulisana zanimanja, priznavanje profesionalnih kvalifikacija i stručnih kvalifikacija (SOO). Konačno, ovaj deo razmatra kontekst politike za Studiju uz najnovija dostignuća u okviru Evropske agende veština na nivou EU.⁶

Drugi deo sadrži pregled postojećih pravnih i institucionalnih okvira u regionalnom kontekstu i njihovo poređenje u različitim zemljama. Dalje predstavlja analizu već izgrađenih kapaciteta u smislu izrade relevantnih politika okvira kvalifikacija, kao i neke

¹ Projekat TO REGOS finansira Austrijska razvojna agencija sredstvima Austrijske razvojne saradnje. Za više informacija o projektu posetite Platformu WBA4WBL putem linka <https://wba4wbl.com/about-to-regos-project/> (pristupljeno 27. novembra 2020. godine).

² ERISSEE, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.erisee.org/>.

³ WBA4WBL, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://wba4wbl.com>

⁴ *Ova odrednica ne dovodi u pitanje stavove o statusu i u skladu je sa rezolucijom Saveta bezbednosti UN 1244 i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova.

⁵ Evropska unija, „EOK“, pristupljeno 27. novembra 2020. godine. <https://europa.eu/europass/en/european-qualifications-framework-eqf>.

⁶ Evropska unija, „Evropska agenda veština“, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1223&langId=en>.

osnovne informacije o šest ekonomija i njihovim mogućim uzajamnim koristima od RZSK (u smislu migracija za potrebe rada i obrazovanja, regionalne saradnje, procesa pristupanja Evropskoj uniji itd.). Ovaj deo se temelji na rezultatima projekta TO REGOS, a posebno na Rezultatu 5. Prevođenje usvojenih standarda zanimanja u standarde kvalifikacija.

Treći deo sadrži rezultate istraživanja na temu potreba i koristi od RZSK za obrazovanje i sektore tržišta rada u ekonomijama koje učestvuju u projektu. Cilj istraživanja je bilo prikupljanje informacija i opažanja ključnih aktera u vezi sa najrelevantnijim sektorima, zanimanjima i kvalifikacijama u cilju postizanja veće mobilnost radne snage i regionalne saradnje.

Četvrti deo sadrži zaključke o izvodljivosti izrade RZSK, preporuke zasnovane na analizi postojeće prakse, kao i potrebe i koristi navedene od strane zainteresovanih strana. U okviru svojih preporuka, ovaj odeljak detaljnije razrađuje uslove za izradu RZSK i preporučuje metodologiju za uspostavljanje takvih politika. Četvrti deo takođe obuhvata i Akcioni plan za utvrđivanje konkretnih koraka ka izradi RZSK.

DEO 1: REGIONALNO ZASNOVANI STANDARDI KVALIFIKACIJA: POSTOJEĆE INICIJATIVE, POTREBE I KORISTI

Zajednička evropska osnova

Ranije sprovedeni značajni projekti i akcije koji su nam omogućili da razumemo regionalno zasnovane kvalifikacije su: Evropski okvir kvalifikacija (EKF) kao referentna tačka za klasifikaciju i poređenje nacionalnih kvalifikacija u više zemalja u smislu nivoa i vrste obrazovanja; Evropske veštine, kompetencije, kvalifikacije i zanimanja (EVKKZ) kao referentna tačka za razvijanje, klasifikovanje i upoređivanje veština, kompetencija i zanimanja⁷, kao i aktivnosti Evropskog centra za razvoj strukovnog osposobljavanja - CEDEFOP u vezi sa međunarodnim upoređivanjem stručnih kvalifikacija⁸. Evropske politike / politike EU koje se tiču regulisanih profesija bi takođe mogle da budu relevantne za bolje razumevanje regionalno zasnovanih kvalifikacija (ako za potrebe ovog istraživanja uzmemo u obzir Evropsku uniju i Evropski obrazovni prostor kao region), posebno imajući u vidu činjenicu da je predmetni region, tj. Jugoistočna Evropa, u značajnoj meri uključen u proces pristupanja EU i u socijalno-ekonomskom smislu povezan sa EU. Dalji primeri regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija, kao što je nordijski primer, biće predstavljeni ukratko, jer mogu da predstavljaju koristan aspekt za poređenje u pogledu veličine i vrste regiona u pitanju, kao i ukupnih koristi i preduslova za regionalnu saradnju. Konačno, rezultati projekta TO REGOS biće predstavljeni i analizirani u smislu uspostavljenog konteksta, kako bi se analizirale potrebe i koristi za regionalno zasnovani standard kvalifikacija.

Za mnoge današnje nacionalne politike od presudne je važnosti uzeti u obzir širi geopolitički kontekst, a to je posebno slučaj kada se radi o kvalifikacijama. Kvalifikacije ne samo da spajaju dve perspektive, perspektivu rada i obrazovanja, već danas nužno uključuju međunarodni i transnacionalni kontekst. U smislu širih regionalnih politika i integracije, region Evrope se nameće sa svojim već uspostavljenim, brojnim alatima i instrumentima za upoređivanje i razumevanje razlika između sistema, kao što su Evropski okvir kvalifikacija za celoživotno učenje (EOK), Evropski sistem prenosa bodova (ESPB) i Evropski sistem prenosa bodova u oblasti stručnog obrazovanja i obuka (ESPBSOO), klasifikacija Evropskih veština, kompetencija, kvalifikacija i zanimanja (EVKKZ), Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja (MSKO), okvir Evropskih standarda i smernica (ESS) za visoko obrazovanje i Evropski okvir osiguranja kvaliteta u stručnom obrazovanju i osposobljavanju (EOKSOO) za SOO (EROOKSOO) i slično.

⁷ Evropska unija, „EVKKZ“, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://ec.europa.eu/esco/portal>.

⁸ CEDEFOP, „O CEDEFOP-u“, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.cedefop.europa.eu/en/about-cedefop>.

Verujemo da je EOK najrelevantniji instrument za razumevanje, upoređivanje i razvoj standarda stručnih kvalifikacija na nacionalnom, transnacionalnom ili regionalnom nivou. To je referentni alat za opisivanje i upoređivanje nivoa kvalifikacija iz nacionalne, međunarodne ili sektorske perspektive. Glavne komponente su skup od osam referentnih nivoa opisanih u smislu ishoda učenja (kombinacija znanja, veština i kompetencija) i mehanizama i principa za saradnju. Ovih osam nivoa pokrivaju čitav spektar kvalifikacija, počev od onih koje predstavljaju potvrdu osnovnog znanja, veština i kompetencija do onih koje se dodeljuju na najvišem nivou akademskog, profesionalnog i stručnog obrazovanja i osposobljavanja. EOK je prevodilački alat namenjen za međusobno razumevanje kvalifikacija između zemalja ili različitih obrazovnih sistema. To je jedini sveobuhvatni prevodilački alat za upoređivanje i priznavanje. U Evropi ga različite odredbe i karakteristike stručnog obrazovanja i osposobljavanja pozicioniraju na gotovo svim nivoima EOK-a. Češće se SOO nalazi na nivoima 2-4 (početni programi i programi stručnog usavršavanja/prekvalifikacije u okviru celoživotnog učenja), dok su nivoi 5 i viši, koji predstavljaju takozvano postsekundarno SOO, još uvijek retki i ne postoji konsenzus o tome da li se smatraju delom visokog obrazovanja ili ne.

EVKKZ⁹ (od 2017. godine) kao klasifikacija veština, kompetencija, kvalifikacija i zanimanja ima funkciju rečnika, opisujući, identifikujući i klasifikujući profesionalna zanimanja, veštine i kvalifikacije relevantne za tržište rada u EU. Takođe omogućava uparivanje lica koja traže posao sa odgovarajućim poslom na osnovu njihovih veština, predlažući obuke onim licima koja žele da se prekvalifikuju ili usavrše. Nedavno se priključila platformi EUROPASS¹⁰ (2020. godine) za ove i dodatne potrebe. EVKKZ danas pruža opise za 2942 zanimanja, 13.485 veština povezanih sa tim zanimanjima, prevedenih na 27 jezika, koji potencijalno mogu da budu od koristi čitavoj Evropi. Prema podacima sa internet stranica Evropske komisije (EK), „cilj EVKKZ je da podrži radnu mobilnost širom Evrope, a time i integrisanije i efikasnije tržište rada, obezbeđujući „zajednički jezik“ o zanimanjima i veštinama koji mogu da koriste različite zainteresovane strane za potrebe razmatranja tema zapošljavanja i obrazovanja i osposobljavanja“.¹¹ To bi trebalo da pomogne zainteresovanim stranama da bolje identifikuju i formulišu koje su kompetencije (znanja i veštine) vezane za određeno zanimanje, ishode učenja predviđene za određenu kvalifikaciju i konačno koje su kvalifikacije vezane za određena zanimanja u različitim okruženjima. Stoga potpuno korišćenje najnovije EVKKZ baze podataka predstavlja prekretnicu u postizanju ciljeva strategije Evrope za 2020. godinu i Nove agende veština za Evropu.

⁹ Evropska unija, „Šta je EVKKZ“ („What is ESCO“), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://ec.europa.eu/esco/portal/howtouse/21da6aga-02d1-4533-8057-dea0a824a17a>.

¹⁰ Evropska unija, „Europass“, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://europa.eu/europass/en>

¹¹ Evropska unija, „Šta je EVKKZ“ („What is ESCO“), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://ec.europa.eu/esco/portal/howtouse/21da6aga-02d1-4533-8057-dea0a824a17a>.

EK je, kao dodatak EVKKZ, 2016. godine objavila Novu agendu veština za Evropu¹², čiji je cilj eliminisanje raskoraka i neusklađenosti u veštinama i premošćivanje razlika u perspektivama pružalaca obrazovnih usluga, poslodavaca i učenika. Stavljajući SOO u prvi plan, kako u smislu izbora učenika, tako i u smislu politika u vezi sa SOO, Agenda prepoznaje potrebe svih zainteresovanih strana za potrebe predviđanja veština potrebnih za buduća radna mesta, kao i druge trendove u društvu kao što su digitalizacija, starenje populacije i tako dalje. Evropska agenda veština za 2020. godinu za održivu konkurentnost, socijalnu pravednost i otpornost¹³ nadovezuje se na deset akcija Agende za 2016. godinu sa još jasnijim vezama sa digitalizacijom, industrijskim oporavkom i oporavkom MSP od posledica COVID-19 i strategijama zapošljavanja mladih. Stručno usavršavanje i prekvalifikacija, ili „SOO za budućnost“, i dalje su u fokusu priprema za buduće poslove. To se postiže: ažuriranim informacijama o veštinama potrebnim za (buduće) poslove, nacionalnim veštinama, strategijama zapošljavanja i migracije (i ulogom službi za zapošljavanje), institucijama koje pružaju obrazovanje i osposobljavanje tokom celoživotnog učenja, fokusom na digitalizaciji i održivosti. Pored održivosti i socijalne inkluzije kao sveobuhvatnih principa, nedavno je ideja mikroakreditiva predstavljena kao način obezbeđivanja fleksibilne, kratke i celoživotne obuke koja se pravilno vrednuje (kao akreditiv).

Konačno, ESPBSOO (od 2009. godine) je evropski instrument osmišljen „za podršku celoživotnom učenju, mobilnosti učenika i fleksibilnosti puteva učenja za sticanje kvalifikacija“ u SOO.¹⁴ ESPBSOO omogućava učenicima i polaznicima obuka da prikupljaju, prenose i koriste svoje ishode učenja u jedinicama pošto se te jedinice postižu u više država. To omogućava sticanje kvalifikacija prema sopstvenom ritmu na osnovu ishoda učenja stečenih u formalnom i neformalnom kontekstu, u sopstvenoj zemlji ili u inostranstvu. Sistem se zasniva na jedinicama ishoda učenja koje su deo kvalifikacija, a koje se mogu proceniti i potvrditi. Nudi okvir koji omogućava veću mobilnost učenika i veću prenosivost kvalifikacija. Primenjuje se na stručne kvalifikacije na svim nivoima EOK-a. ESPBSOO dopunjuje i nadograđuje koncepte i principe koji su zajednički za EOK, Europass i Evropski referentni okvir za obezbeđivanje kvaliteta u SOO (EROOKSOO). EROOKSOO je „osmišljen da promoviše bolje stručno obrazovanje i osposobljavanje

¹² Evropska unija, „Nova agenda veština za Evropu“ („The New Skills Agenda for Europe“), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://eur-ley.europa.eu/legal-content/EN/TYT/?uri=CELEY:52016DC0381>.

¹³ Evropska unija, „Evropska agenda veština za održivu konkurentnost, socijalnu pravednost i otpornost“ („European Skills Agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience“), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=89&furtherNews=yes&langId=en&newsId=9723>.

¹⁴ Evropski sistem prenosa bodova u oblasti stručnog obrazovanja i obuka, „O ESPBSOO“ (The European Credit system for Vocational Education and Training, „About ECVET“), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.ecvet-secretariat.eu/en/what-is-ecvet#:~:text=The%20European%20Credit%20system%20for,learning%20pathways%20to%20achieve%20qualifications>.

obezbeđujući nadležnim organima zajedničke alate za upravljanje kvalitetom“.¹⁵ S obzirom na to da je zamišljen kao deo evropske politike priznavanja i osiguranja kvaliteta i kao prateća inicijativa Kopenhaškog procesa, usvajanje i primena Okvira u zemljama učesnicama je dobrovoljno, te stoga nije u potpunosti uspešno kao inicijative u oblasti visokog obrazovanja.

Upoređivanje i izgradnja međunacionalnih stručnih kvalifikacija

Prednosti poređenja i izgradnje međunacionalnih stručnih kvalifikacija na regionalnom nivou (Evropa kao region) su višestruke: viši stepen jasnoće za poslodavce, uklanjanje prepreka za mobilnost i priznavanje, prenos kvalifikacija, validacija za one koji nemaju formalne kvalifikacije, unapređeni proces izrade nastavnog plana i programa i profila posla, mobilnost ka visokom obrazovanju, prekvalifikacija i usavršavanje (usled transparentne i uporedive strukture ishoda učenja). Prethodni projekti koji su se bavili upoređivanjem i izgradnjom međunacionalnih stručnih kvalifikacija mogu da doprinesu našem razumevanju regionalno zasnovanih kvalifikacija, jer pružaju primere metodologija za razvoj ključnog sadržaja među zemljama. Programi finansirani iz evropskih grantova i aktivnosti CEDEFOP-a bili su ključni u omogućavanju takvih međunarodnih projekata. Dalje, evropske politike i projekti/politike i projekti EU koji se odnose na regulisane profesije mogu takođe da budu relevantni za bolje razumevanje regionalno zasnovanih kvalifikacija. Evo nekoliko korisnih primera regionalne saradnje u poređenju i izgradnji međunarodnih standarda kvalifikacija.

Projekat CEDEFOP-a *Upoređivanje stručnih kvalifikacija – Međunacionalno upoređivanje* (2018.-2020.) je obuhvatao 10 partnerskih zemalja¹⁶ koje su zajedno radile na definisanju metodologije za međunacionalno poređenje, kao i na upoređivanju 10 profila stručnih kvalifikacija.¹⁷ Neki od obuhvaćenih profila bili su zidar i asistent u hotelu/recepcionar koji u određenoj meri mogu da imaju sličnosti sa projektom TO REGOS. Projekat je imao za cilj da „razvije pouzdane i skalabilne metode za mapiranje, analizu i upoređivanje sadržaja stručnih kvalifikacija kako bi se bolje razumele prekogranične sličnosti i razlike, prednosti i slabe tačke“.¹⁸ Jedan od ciljeva projekta bio je poboljšanje evropskog referentnog sistema

¹⁵ EOOKSOO, „Šta je EOOKSOO“ (EQAVET, "What is EQAVET"), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.eqavet.eu/What-We-Do/European-Quality-Assurance-Reference-Framework>.

¹⁶ Zemlje koje učestvuju u Projektu CEDEFOP-a „Upoređivanje stručnih kvalifikacija“: Austrija, Bugarska, Danska, Finska, Francuska, Irska, Litvanija, Holandija, Španija i Ujedinjeno kraljevstvo.

¹⁷ CEDEFOP, „Upoređivanje stručnih kvalifikacija“ ("Comparing VET qualifications"), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.cedefop.europa.eu/en/events-and-projects/projects/comparing-vet-qualifications>

¹⁸ CEDEFOP, „Međunacionalno upoređivanje stručnih kvalifikacija koje su razmatrane na CEDEFOP radionici“ ("Cross-country comparison of VET qualifications discussed at Cedefop workshop"), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.cedefop.europa.eu/en/news-and-press/news/cross-country-comparison-vet-qualifications-discussed-cedefop-workshop>.

za upoređivanje kvalifikacija. Uzimajući u obzir obim ovog zadatka, razvijena je informatička metodologija za upoređivanje kvalifikacija, sa EVKKZ kao referencom za prototip sistema. Stoga se pokazalo da je EVKKZ optimalna referentna tačka za međunacionalno poređenje ishoda učenja različitih kvalifikacija, a prema CEDEFOP-u je utvrđeno da je to zajednički jezik „koji podržava zajedničko razumevanje i promociju okvira kvalifikacija širom Evrope radi klasifikacije istih“.¹⁹

Kada se raspravlja o metodologiji za upoređivanje kvalifikacija, pored EVKKZ, postoje i druge moguće referentne tačke za poređenje SOO, kao što su Profesionalna informativna mreža (O*NET)²⁰, WorldSkill specifikacije standarda (WSSS)²¹, i Sistem prenosa stručnih kvalifikacija (SPSK)²². Među navedenim, SPSK matrica kompetencija, razvijena u okviru EU projekta HCEU²³, je bila jedina referentna tačka razvijena posebno za upoređivanje stručnih kvalifikacija, iako za ograničeni broj zanimanja. Sve četiri imaju svoje prednosti i slabe tačke, ali prema nalazima projekta CEDEFOP, EVKKZ i dalje ima najveći potencijal²⁴. EVKKZ klasifikacija je višejezična, širokog spektra i regionalna (sa tendencijom da obuhvati celu Evropu) i najraznovrsnija u predstavljanju velikog broja stručnih profila pojedinih zemalja. Loša strana se ogleda u tome što su profili jednostavni i ograničeni (naročito popis veština), nedostaje im nivo znanja, znanje se izražava imenicama (a ne glagolima kao ishodima učenja - IU) i često nisu primenjivi. Ipak, u poređenju sa drugim opcijama, **EVKKZ se pokazala kao najsveobuhvatnija i jedina referentna tačka** od njih četiri koja ispunjava uslove za poređenje širokog obima na regionalnom nivou. Za ove potrebe EVKKZ je trenutno najbolje pozicionirana u pogledu sektorskog i jezičkog obuhvata, iako zahteva razvoj konceptualnog modela koji je u osnovi pristupa kako bi se osigurala doslednost u opisu znanja, veština i kompetencija.

Dalji zaključci ovog i sličnih projekata uključuju: fokus na ishodima učenja u međunacionalnom poređenju, ravnotežu između širokog i sveobuhvatnog sa jedne i dovoljno detaljnog ponderisanja (suštinskog i manje važnog) sa druge strane i razlikovanje sektorskih ishoda učenja/ishoda učenja specifičnih za zanimanje od transverzalnih ishoda učenja kvalifikacija kao i nivoe stručnosti.

¹⁹ Ibid.

²⁰ ONetonline, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.onetonline.org/>.

²¹ WorldSkills standardi zanimanja, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://worldskills.org/what/projects/wsos/>.

²² SPSK Model, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://vocationalqualification.net/>.

²³ „HealthCareEurope” (HCEU) Negovanje transparentnosti i priznavanje prethodnog učenja u okviru geografske mobilnosti profesionalaca u zdravstvenom sektoru, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://project-hceu.eu/index.php?id=4>.

²⁴ Videti, npr. CEDEFOP, 2019. godine, Istraživanje i ispitivanje referentne tačke za poređenje SOO, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, https://www.cedefop.europa.eu/files/exploring_and_testing_a_reference_point_for_vet_comparison_-_comparing_vet_qualifications_wa_1_draft_final_report_june_2019.pdf.

Ostali raniji evropski projekti bavili su se izazovima poređenja i priznavanja kvalifikacija na regionalnom nivou. Neki od njih su ovde predstavljeni kao iskustvo dragoceno za razvijanje regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija.

HCEU Healthcare (2015.-2018.) se fokusirao na izazove sa kojima se suočava zdravstveni sektor jer ovaj sektor, više nego bilo koji drugi, „pati od regionalnih neusklađenosti veština širom Evrope“.²⁵ Zajedno sa građevinskim sektorom, zdravstvene kvalifikacije uključuju niz kvalifikacija evropskih regulisanih zanimanja (SOO), kao što su različite kvalifikacije u oblasti zdravstvene nege, akušerstva i stomatologije. Mobilnost profesionalaca koji poseduju takve stručne kvalifikacije je značajna kako u Evropi, tako i širom sveta (kao dolazna mobilnost). Projekat je imao za cilj da poboljša prakse priznavanja kvalifikacija za pružanje zdravstvene nege i nege starih lica, kao i validaciju neformalno ostvarenih ishoda učenja kroz postupak priznavanja prethodnog učenja (PPU) ostvarenog na osnovu iskustva stečenog praktičnim radom, ali je kao rezultat razvio alat za matricu kompetencija (transnacionalnu). Matrica kompetencija je bila horizontalno podeljena na (pod)radne procese/oblasti kompetencija i vertikalno na korake u razvoju kompetencija. Prema stepenu razvijenosti kompetencija koji je postignut prema određenom programu/kvalifikaciji, pokazalo se da je moguće upoređivati različite kvalifikacije. Na taj način je bilo moguće utvrditi razlike između kvalifikacija relevantnih za obuku i priznavanje. Usled toga, identifikovane su osnovne kompetencije koje bi potom mogle da posluže kao standard kvalifikacije (oblasti kompetencija, podoblasti, ishodi učenja podeljeni prema kompetencijama, veštine i znanja, gradacijski raspoređeni u tri nivoa). EOK je korišćen u terminološkom i metodološkom smislu. Projekat se može pokazati korisnim u poređenju već uspostavljenih standarda kvalifikacija u različitim zemljama kako bi se postiglo regionalno poređenje ili standard.

Slični i uspešni pokušaji upoređivanja kvalifikacija kroz razvijenu matricu pojavili su se u okviru projekata SME Master (2007.)²⁶ i SME Master Plus (2009.-2012.)²⁷, čiji je cilj bila probna primena i razvoj ESPBSOO. ESPBSOO je kao instrument ispitan u pripremi poređenja i prepoznavanja stručnog obrazovanja i osposobljavanja za majstora zanatskih radova (stolarski zanat). Glavni rezultati su matrice ishoda učenja za kvalifikacije i mreža pružalaca usluga osposobljavanja.

Dalji razvoj ESPBSOO sistema za organizovanje sadržaja učenja i transnacionalne matrice kompetencija primenjeni su u projektima: ECVET Tour, ECVET Tour II i ECMO, u okviru kojih su razvijene kvalifikacije za kuvara, ugostitelja i trgovačko-komercijalnog asistenata u hotelijerstvu i restoranima.²⁸ Rezultati projekta Valbuk (2014.) unapredili su rad na

²⁵ HCEU, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.project-hceu.eu/indey.php?id=3>.

²⁶ SME Master, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.sme-master.eu/master.php>.

²⁷ SME Master Plus, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://euromasc.org/project-participation/completed-projects/sme-master-plus/>.

²⁸ ESPBSOO, „Turizam i ugostiteljstvo“ („Tourism and Hospitality“), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.ecvet-toolkit.eu/learning-outcomes-sector/tourism-hospitality>.

matrici kompetencija za SOO u sektoru higijene i čišćenja²⁹, a TRIFT projekat je razvio matricu kompetencija za brojne spoljno-trgovinske stručne kvalifikacije.³⁰

Ovi i drugi međunarodni projekti doprineli su u nastojanju da se razviju transnacionalne, regionalne - u smislu Evrope, matrice kompetencija za različite stručne kvalifikacije od kojih projekat TO REGOS može imati koristi. Svima im je zajedničko identifikovanje osnovnih oblasti kompetencija i njihovih detaljnijih podoblasti (kompetencije, radni zadaci, različite vrste ishoda učenja), dodeljivanje koraka ili nivoa ovim kompetencijama, što u idealnom slučaju uključuje sve nivoe obrazovanja i osposobljavanja za određenu/e (set sličnih) kvalifikacij/a. Konačno, postoji kombinacija dve ose (različite kompetencije i različiti nivoi) kako bi se obrazovnim institucijama, učenicima/radnicima i ostalim korisnicima njihovih kvalifikacija (poslodavci, institucije u postupku priznavanja i validacije) omogućio transparentan pregled osnovnih kompetencija na transnacionalnom nivou i raznovrsnost kompetencija potrebnih za određene (organizacione) profile.

U regionu Jugoistočne Evrope nedavno su pokrenuta tri regionalna projekta slične vrste u cilju razvoja prekograničnih standarda kvalifikacija u SOO. Unapređenje veština u stručnom obrazovanju i osposobljavanju – ImproVETa (2018. – 2020.), projekat koji uključuje slovenačku i hrvatsku privrednu komoru i druge partnere (agencije za SOO, škole) razvija zajedničku kvalifikaciju za mašinskog tehničara.³¹ Rezultati projekta obuhvataju „Smernice za razvoj zajedničkih kvalifikacija - preporuka“.³² Dokument navodi četiri faze razvoja zajedničkih međunarodnih kvalifikacija do njihovog odobrenja. Priznaje poteškoće u poređenju opisa kvalifikacija širom Evrope usled različitih pristupa u definisanju ishoda učenja. Istovremeno, kao što se navodi u dokumentu, EOK, EVKKZ, ESPBSOO i drugi evropski alati pružaju zajedničku osnovu. Korisne preporuke za razvoj zajedničkih prekograničnih kvalifikacija su:

- korišćenje postojećih analiza i studija ekonomske aktivnosti uključenih zemalja/regiona kao osnovu za razvoj zajedničkih kvalifikacija;
- definisanje znanja i veština kvalifikacije uključivanjem zainteresovanih strana i na osnovu standarda zanimanja (ili liste ključnih radnih zadataka, povezujući ih sa veštinama i znanjem, definišući uslove rada i druge obaveze povezane sa profesijom);
- navođenje kvalifikacije u nacionalnom OK kroz predloženu tabelu:

²⁹ VQNet, „VLABUK: Vrednovanje učenja, građenja kvalifikacija“ („VALBUK: Valuing Learning, Building Qualifications”), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://vocationalqualification.net/?p=393>.

³⁰ TRIFT – Prenos inovacija u oblast spoljne trgovine (TRIFT – Transfer of Innovation into the Area of Foreign Trade), „Projekat“ („Project”), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <http://www.trift.eu/project.html>.

³¹ IMPROVET, „Unapređenje veština u stručnom obrazovanju i osposobljavanju“ („Improving Skills in Vocational Education and Training”), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://improvet.hgk.hr/>.

³² IMPROVET, „Smernice za razvoj zajedničkih kvalifikacija - Preporuke“ („Guidelines for the development of Joint Qualifications – Recommendation”), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://improvet.hgk.hr/results>.

Description of vocational education and training received (credits)	Country 1	Country 2	Country 3	Country 4...
General education				
Professional education				
Practical education at the employer				
Extracurricular activities *				
Open curriculum *				
Final examination*				

* if applicable

Opis stečenog stručnog i osposobljavanja (bodovi)	Zemlja 1	Zemlja 2	Zemlja 3	Zemlja 4...
Opšte obrazovanje				
Stručno obrazovanje				
Praktično obrazovanje kod poslodavca				
Vannastavne aktivnosti*				
Otvoreni nastavni plan i program*				
Završni ispit*				

*ako je primenjivo

Tabela 1. Upoređivanje strukture kvalifikacija između okvira kvalifikacija različitih zemalja³³

- referenciranje kvalifikacija na EOK kroz predloženu tabelu:

	Country 1	Country 2	Country 3	...
Title of the qualification				
Qualification level				
Credit requirements				
Full or partial qualification				
Nominal study period				
Type of qualification				
Category of qualification				
Type of education				
Duration				
Admission requirements				
ISCED field				
ISCED subfield				
Industry / Sector				
Profile of skills and competences – units				
General/vocational Obligatory/optional				

	Zemlja 1	Zemlja 2	Zemlja 3	...
Naziv kvalifikacije				
Nivo kvalifikacije				
Zahtevani broj bodova				

³³ Ibid. str. 6.

Potpuna ili delimična kvalifikacija				
Nominalno trajanje obrazovanja				
Vrsta kvalifikacije				
Kategorija kvalifikacije				
Vrsta obrazovanja				
Trajanje				
Zahtevi za upis				
Oblast MSKO				
Podoblast MSKO				
Industrija / Sektor				
Profil veština i kompetencija – jedinice				
Opšte/stručne Obavezne/opcione				

Tabela 2. Funkcionalno mapiranje postojećih kvalifikacija³⁴.

³⁴ Ibid. str. 7.

- razvoj kvalifikacionog profila, uključujući ishode učenja, nastavne jedinice ili module koji će biti razrađeni u nastavnim programima (sa predloženom tabelom).

Title of the qualification					
Title of the qualification in national language 1	<i>The title of the qualification must be classified according to one or more of the following NQF categories</i>				
Title of the qualification in national language 2					
Title of the qualification in national language 3					
..					
(Translated title of the qualification)					
Qualification level:	EQF	NQF 1	NQF 2	NQF 3	...
Credits	For full joint qualification *	NQF 1	NQF 2	NQF 3	...
Overall					
General education					
Professional education					
Practical education at the employer					
Extracurricular activities *					
Open curriculum *					
Final examination*					
Full or partial qualification					
Duration (nominal study period)					
Type of qualification					
Category of qualification					
Type of education					
Admission requirements					
ISCED field					
ISCED subfield					
Awarding body/ Body responsible for the qualification:					
Assessment and completion					
Range of occupations accessible to the holder of the certificate					

*if applicable (change the table if necessary)

Naziv kvalifikacije					
Naziv kvalifikacije na nacionalnom jeziku 1	<i>Naziv kvalifikacije mora da bude klasifikovan prema jednoj ili više kategorija NOK</i>				
Naziv kvalifikacije na nacionalnom jeziku 2					
Naziv kvalifikacije na nacionalnom jeziku 3					
...					
(Prevod naziva kvalifikacije)					
Nivo kvalifikacije:	EOK	NOK 1	NOK 2	NOK 3	...
Bodovi	Za potpunu zajedničku kvalifikaciju*	NOK 1	NOK 2	NOK 3	...
Ukupno					
Opšte obrazovanje					
Stručno obrazovanje					
Praktično obrazovanje kod poslodavca					
Vannastavne aktivnosti*					
Otvoreni nastavni plan i program*					
Završni ispit*					
Potpuna ili delimična kvalifikacija					
Trajanje (Nominalno trajanje obrazovanja)					
Vrsta kvalifikacije					
Kategorija kvalifikacije					
Vrsta obrazovanja					
Zahtevi za upis					
Oblast MSKO					

Podoblast MSKO					
Industrija / Sektor					
Telo nadležno za dodelu/Telo nadležno za kvalifikaciju:					
Ocena i završetak					
Spektar zanimanja koja su na raspolaganju nosiocu sertifikata					

*ako je primenjivo (po potrebi izmeniti tabelu)

Tabela 3. Kvalifikacioni profil u poređenju između zemalja i sa EOK-om³⁵.

Prema tome, nalazi projekta podržavaju pristup prema kome zajedničke kvalifikacije i nastavni planovi i programi treba da se temelje na nacionalnom i evropskom okviru kvalifikacija i uklapaju u okvir EVKKZ kodeksa pomažući u meri u kojoj je program uporediv. Na ovaj način su uključene i nacionalne, regionalne/prekogranice i međunarodne evropske dimenzije.

Sličan projekat pokrenut je u cilju razvoja prekograničnih kvalifikacija. Pametni razvoj VSOO za visokokvalifikovanu i mobilnu radnu snagu (*Smart Development of HVET for Highly Skilled and Mobile Workforce*) (SHVET, 2019.-2021.) ima za cilj da razvije zajedničku visoku kvalifikaciju SOO (nivo 5 EOK) u održivoj izgradnji regionalnog OK regije Emilije Romanje u Italiji i NOK u Sloveniji i Hrvatskoj.³⁶ Projekat WineVet – **kvalifikovani specijalista za proizvodnju vina** (2018.-2020.) slično ima za cilj da izradi zajedničku prekograničnu stručnu kvalifikaciju u proizvodnji vina (takođe nivo 5 EOK) za ROK regije Umbria u Italiji i NOK Severne Makedonije.³⁷ Oba projekta slede slične putanje kao što je prethodno opisano u ImProVET smernicama. Prema internet stranicama Wine Vet-a, projekat je trebalo da:

- analizira ciljno polje struke/učenja u uključenim NOK/ROK i prenosive prakse za transparentnost u SOO;
- izradi detaljan kvalifikacioni profil, navodeći očekivane ishode učenja u smislu znanja, veština i kompetencija u jasno identifikovanim jedinicama;
- uspostavi zajednički kvalifikacioni profil i uspostavi strukturu saradnje prema ESPBSOO kako bi se obezbedila transparentnost, uporedivost, kvalitet, uzajamno priznavanje;
- izradi zajednički nastavni plan i program, razjašnjavajući strategiju obuke za postizanje ishoda učenja sa snažnom komponentom učenja zasnovanog na radu i podržavajući mobilnost učenika;
- definiše zajedničke smernice za procenu ishoda učenja, navodeći specifične zahteve koje učenici moraju da ispune da bi bili uspešni;
- podrži efikasnu integraciju zajedničkih standarda u odgovarajući NOK/ROK.³⁸

³⁵ Ibid, str. 10.

³⁶ SMART-HVET, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <http://www.smart-hvet.eu/>.

³⁷ WINEVET, „Rezime projekta“ („Project Summery“), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://winevet.eu/project-summary>.

³⁸ Ibid.

Ovi i drugi projekti ukazuju na očiglednu potrebu za prekograničnim razvojem kvalifikacija. Ova potreba proizlazi iz sve većeg intenziteta migracija za potrebe rada i obrazovanja i regionalne ekonomske saradnje uopšte. Evropski međunarodni napor, politike i projekti čiji je cilj testiranje, razvoj i poboljšanje priznavanja i validacije stručnih kvalifikacija imaju zajednički cilj da podrže takve ekonomske i migracione trendove. Regionalna, evropska i globalna migracija radne snage dovodi u pitanje nacionalne standarde obrazovanja i osposobljavanja i podstiče nacionalne i transnacionalne / regionalne kreatore politike da pronađu rešenja za regionalno zasnovane standarde kvalifikacija. U tu svrhu, različiti instrumenti kao što su EOK, direktive o regulisanim profesijama, EVKKZ i ESPBSOO, obezbeđuju ne samo zajednički jezik i platformu za dalji razvoj transnacionalnih standarda kvalifikacija, već potencijal za poboljšanje kvaliteta nacionalnih standarda kvalifikacija. Iako će se nacionalne razlike ticati, a politike EU često uzdržavati od progresivnog regulisanja kvalifikacija na transnacionalnom nivou, inicijative u oblasti obrazovanja i osposobljavanja širom Evrope će i dalje obezbeđivati kontekst za regionalne inicijative zasnovane na ekonomskim i socijalnim potrebama zemalja partnera.

Usklađivanje nordijskih stručnih kvalifikacija kao plan za saradnju u Jugoistočnoj Evropi

Iako regionalno zasnovani standardi kvalifikacija postaju neophodnost u ekonomskom i socijalnom razvoju sa jakom regionalnom dimenzijom, za takve inicijative izazov uvek predstavljaju nacionalni sistemi rada i obrazovanja s jedne strane, kao i međunarodna raznolikost s druge strane. Zapravo, čak i u regionima i zemljama koje su u istorijskom i ekonomskom smislu u velikoj meri bile isprepletane used čega su kvalifikacije u mnogim sektorima već bile podvrgnute određenom stepenu sinhronizacije, uvek će postojati razlike jer postoje razlike između nacionalnih obrazovnih sistema. Štaviše, regionalni standardi su po definiciji isključivi i ograničeni u svojoj primeni (na one izvan regiona). Kao što je ranije pomenuto, evropski kontekst i instrumenti za upoređivanje stručnih kvalifikacija mogu pružiti neka sredstva za suočavanje sa ovim izazovima.

Nordijski sistem stručnog osposobljavanja u ovom kontekstu može se uzeti kao primer dobre prakse. Prema Programu projekata i konferencija Nord-VET (Danska, Švedska, Finska i Norveška) za 2016. godinu, iako zemlje u regionu odlikuju slične društvene i političke vrednosti i zajednička istorija, one i dalje pokazuju značajne razlike među svojim sistemima SOO.³⁹ Ova situacija je naterala nordijske zemlje da preispitaju nacionalne razlike i podstaknu politiku transnacionalnog učenja u oblasti stručnog obrazovanja i osposobljavanja. Jedan od važnih izazova sa kojima se nordijske zemlje suočavaju u

³⁹ „Nord-VET Konferencija 2016: Budućnost stručnog obrazovanja – učenje iz iskustva nordijskih zemalja“ (“Nord-VET Conference 2016 : The future of vocational education – learning from the Nordic countries”) (Univerzitet Roskilde, 2016), 6, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, http://nord-vet.dk/indhold/uploads/conf_publ-13.5.16.pdf.

regionalnoj standardizaciji SOO su različiti načini za sticanje viših srednjih stručnih kvalifikacija i različiti standardi zanimanja. U okviru projekta sprovedena je uporedna studija slučaja koja uključuje odabrana zanimanja u oblasti zdravstva i građevinarstva, ne samo da bi se uporedile kvalifikacije, već i da bi se razumeo doprinos razlika u sistemu obrazovanja i osposobljavanja (zasnovanog na radu) (pri čemu se akcenat stavlja na mesto održavanja obuke što je škola ili radno mesto, socijalne i rodne razlike u zanimanjima, učenje zasnovano na radu, mobilnost u visokom obrazovanju). Neki od zaključaka ukazuju na visok nivo sličnosti u suštinskom sadržaju, što je sigurno rezultat intenzivne saradnje u ekonomskom i obrazovnom smislu u regionu, a što je opet za rezultat imalo automatske politike priznavanja u visokom obrazovanju (Deklaracija iz Reykjavika revidirana 2016.). Ipak, razlike u standardima i procesima često prouzrokuju pojavu prepreka kako za mobilne pojedince, poslodavce, tako i za institucije.

Nordijski savet ministara (rada i obrazovanja) i agencije za akademska priznavanja su 2017. godine postavili temelje za regionalnu standardizaciju kvalifikacija. Cilj ovog političkog projekta nije bilo samo automatsko priznavanje kvalifikacija kroz osnivanje Nordijskih nacionalnih informativnih centara za akademsko priznavanje (NNICAP), već je i niz politika i inicijativa trebalo da stvori prepreke za saradnju i mobilnost. Projekat uključuje usklađivanje kriterijuma za prijem (Nordijsko-baltički priručnik za pristup⁴⁰), postupke upoređivanja kvalifikacija koji su orijentisani na rezultat, a ne na ulazne podatke (projekat ORION), podršku brojnim projektima usaglašavanja u sektoru obrazovanja i rada (kako za kvalifikacije tako i za metodologije) i sve veću saradnju uopšte. Iako su ove politike predviđene za postsekundarno obrazovanje i osposobljavanje, one sada uključuju stručno više srednje obrazovanje, više obrazovanje i obrazovanje odraslih. Neke zemlje i institucije, poput Norveške agencije za obezbeđenje kvaliteta u obrazovanju (NOKUT), planiraju da ih prošire na čitav obrazovni sistem.

Ovaj politički podržani trend regionalne saradnje u oblasti politika rada i obrazovanja i dalje postoji. Pored sporazuma o uspostavljanju zajedničkog tržišta rada (od 1982. godine), nordijske zemlje su potpisale Sporazum o saradnji u vezi sa postsekundarnim obrazovanjem koji se odnosi na opšte srednje obrazovanje kao i stručno obrazovanje. Nordijsku inicijativu za saradnju je 2019. godine pokrenuo Nordijski savet sa ciljem da region učini najintegrisanijim i najodrživijim regionom na svetu⁴¹. Mobilnost pojedinaca koji mogu da studiraju, putuju, rade i započinju sopstveni posao u drugim zemljama je od ključne važnosti za ovu viziju zelenog, konkurentnog, inkluzivnog i međusobno povezanog regiona.

⁴⁰ NNICAP „Nordijsko-Baltički priručnik za pristup“ (NORRIC, "Nordic-Baltic Admission Manual"), pristupljeno 27. novembra 2020. godine,

<https://norric.org/nordbalt#:~:text=The%20Nordic%2DBaltic%20admission%20manual%20is%20a%20transparency%20and%20recognition,Lithuania%2C%20Norway%2C%20and%20Sweden.>

⁴¹ Nordijska saradnja, „Naša vizija“ (Nordic Co-operation, "Our Vision"), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.norden.org/en/declaration/our-vision-2030>.

Na primer, NordPlus (2018.-2022.) je najveća inicijativa u okviru Nordijskog saveta pokrenuta u cilju jačanja i razvoja nordijske saradnje na polju obrazovanja (u vezi sa celoživotnim učenjem i svim vrstama obrazovanja) i doprinosi uspostavljanju nordijsko-baltičkog obrazovnog regiona.⁴² Nordijska mreža za obrazovanje odraslih je zatim uspostavljena u okviru iste inicijative, čiji je jedan od ciljeva bio unapređenje zajedničkih politika razvoja bazičnih veština i kompetencija na regionalnom nivou.⁴³ Stoga je regionalna saradnja u početku bila koncentrisana na priznavanje VO kvalifikacija, ali se, pod uticajem nedavnih migracija i potreba tržišta rada, „prelila“ se na niz drugih namena, kao što su usklađivanje uslova za sticanje kvalifikacija i ishoda, validacije, prekvalifikacija i usavršavanje, usled čega je nordijski region postao uzor za ostale regione u Evropi. U svemu tome, politike nordijskog regiona su ostale snažno ukorenjene u evropskom okviru, koristeći evropske instrumente (alati EOK, EOP i EPVS, EVKKZ i EBSN) i fondacije (npr. Konvencija o priznavanju kvalifikacija u vezi sa visokim obrazovanjem u evropskoj regiji). Ovaj primer, međutim, ukazuje na neophodnost jake političke volje za saradnjom u različitim sektorima i državama.

Inspirisani primerom regionalne saradnje nordijskih zemalja i nadovezujući se na iskustva stečena u okviru pilot projekata u koje su bile uključene ekonomije regiona Jugoistočne Evrope, autori su pripremili nekoliko preporuka sadržanih u poslednjem poglavlju Studije izvodljivosti.

Rezultati projekta TO REGOS i potrebe i koristi regionalno zasnovanih standarda

Projekat TO REGOS (period realizacije od 15. marta 2019. godine do 14. maja 2021. godine) uključuje šest ekonomija Zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo*, Crna Gora, Republika Severna Makedonija i Srbija) i ima za cilj izradu regionalnih standarda zanimanja i naknadnih standarda kvalifikacija. Prva faza projekta podrazumevala je pripremu metodologije za regionalno zasnovane standarde zanimanja, nakon čega su pripremljeni RZSZ za pet zanimanja. Rezultati projekta u ovoj fazi su javno dostupni na [internet stranici projekta](#).⁴⁴

Na osnovu RZSZ, svaka zemlja je pripremila ili je pokrenula postupke za izradu svojih nacionalnih standarda zanimanja. U sledećim fazama projekat treba da analizira mogućnosti za regionalno zasnovane standarde kvalifikacija, a rezultati analize su predstavljeni u ovoj Studiji. Opšti ciljevi projekta TO REGOS, kao što je veća saradnja između sektora poslovanja i obrazovanja na regionalnom i nacionalnom nivou, podrazumevaju da i tržište rada i obrazovni sektor dobijaju relevantne informacije.

⁴² NordPlus, „Nordijsko-baltička saradnja“ (“Nordic and Baltic Cooperation”), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.nordplusonline.org/eng>.

⁴³ NordPlus, „Nordijska mreža za obrazovanje odraslih“ (“Nordic Network of Adult Learning”), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.norden.org/en/information/nordic-network-adult-learning-nvl>.

Potrebe tržišta rada u smislu obrazovanja su u osnovi procesa standardizacije kvalifikacija, bez obzira na to kako se uspostavljaju i organizuju na institucionalnom, nacionalnom, međunarodnom, regionalnom ili međuregionalnom nivou, jer se zahtevi tržišta rada, u smislu kompetencija potrebnih za bavljenje određenim zanimanjima i profesijama, obično prevode u standarde struke ili standarde zanimanja koji čine osnovu za izradu kvalifikacija (standarda)⁴⁵. Ipak, obrazovni sektor jednako može da bude koristan stručnim delatnicima i poslodavcima, jer inovacije i razvoj zanimanja redovno potiču od stručnjaka u obrazovnom sistemu. Štaviše, obrazovni aspekt standardizacije kvalifikacija doprinosi razvoju više transverzalnih i interdisciplinarnih kompetencija, vrednosti i stavova, zajedno sa ličnim razvojem pojedinaca, što posledično dovodi do povećanja mogućnosti zapošljavanja, povećava dugoročnu perspektivu pojedinaca na tržištu rada i postavlja osnovu za celoživotno učenje. Stoga je, prilikom izrade standarda kvalifikacija, važno imati na umu ovaj višedimenzionalni karakter takvih standarda na osnovu kojih se kvalifikacije pripremaju.

U standardizaciji najmobilnijih profesija, poput kvalifikovane radne snage u oblasti građevinarstva, zdravstvene zaštite i turizma, gde se veliki broj potrebnih radnika ne može naći lokalno, regionalna saradnja ima još veći značaj. Mobilnost i internacionalizacija posla, radnika i učenika (a, na kraju krajeva, i obrazovnih institucija) dalje ukazuju na potrebe kako sektora rada tako i sektora obrazovanja za razvijanjem regionalnih standarda kvalifikacija. Regionalni standardi u oblasti obrazovanja i osposobljavanja za većinu mobilnih profesija „se logično nameću“ ne samo u smislu ekonomskih potreba i rezultata regionalne saradnje, već i kada se posmatraju iz perspektive pružalaca obrazovnih usluga koji se bave mobilnim učenicima ili su sami mobilni.

U ovom nastojanju, nacionalne specifičnosti mogu da izgledaju kao faktor kontrasta, ali, ako se na njih gleda iz drugog ugla, one takođe mogu da doprinesu ukupnom kvalitetu standarda. Naime, u procesima standardizacije, sveobuhvatni ciljevi bi uvek trebalo da se zadrže na poboljšanju kvaliteta. Stoga proces izrade regionalno zasnovanih standarda ima vlastitu vrednost, vidljivu u međunacionalnom učenju. Ipak, da bi se uporedio razvoj zajedničkog regionalno zasnovanog standarda kvalifikacija (RZSK) neophodno je sprovesti nacionalnu i uporednu regionalnu analizu pravnog i institucionalnog okvira u pogledu razvoja standarda kvalifikacija. Naime, svaka od ekonomija će imati svoje

⁴⁵ U ovoj Studiji pojam kvalifikacija ima isto značenje kao i u Preporuci Saveta o evropskom okviru kvalifikacija, koje glasi kako sledi: Kvalifikacije su formalni ishod procesa procene i validacije od strane nadležnog organa i obično imaju oblik dokumenata kao što su sertifikati ili diplome. Na osnovu njih se utvrđuje da je pojedinac ostvario ishode učenja prema datim standardima. Preporuka Saveta od 22. maja 2017. godine o Evropskom okviru kvalifikacija za celoživotno učenje i stavljanje van snage preporuke Evropskog parlamenta i Saveta od 23. aprila 2008. godine o uspostavljanju Evropskog okvira kvalifikacija za celoživotno učenje (2017/C 189/03). Međutim, s obzirom na to da je zbog supsidijarnosti nad politikama obrazovanja i osposobljavanja, referenca na standardizaciju kvalifikacija ponekad izričita, a ponekad implicitna, ovde se ponekad pozivamo na kvalifikacije, a ponekad na standarde kvalifikacija.

specifičnosti u načinu na koji razvija standarde. To će biti predstavljeno u sledećem poglavlju.

Na kraju, analiza potreba i koristi regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija nužno se zasniva na potrebama koje proizlaze iz povećane regionalne saradnje u nekim sektorima i uključuju određene profesije, uključujući i buduće potrebe tržišta rada.

Regionalno zasnovani standardi kvalifikacija bi trebalo da budu od koristi pojedincima, preduzećima i institucijama koje učestvuju u ovoj saradnji, odnosno trebalo bi da podrže migraciju radne snage, učenika, preduzeća i (obrazovnih) institucija tako da osiguraju kvalitet i uklone nepotrebne prepreke, kao i da odgovore na očekivane buduće potrebe tržišta rada. Stoga, analiza potreba i koristi mora nesumnjivo da obuhvati mišljenja zainteresovanih strana. Rezultati ispitivanja stavova zainteresovanih strana predstavljeni su u Delu 3.

To je često slučaj sa brojnim i sve većim brojem profesija u regionima koji imaju međusobne socio-ekonomske veze nevezano za potrebe tržišta rada (na primer, jezičke i kulturološke sličnosti). Na osnovu nordijskog primera, može se zaključiti da je regionalna saradnja iskoristljivija ako postoji koherentnija i saglasnija politika regionalne saradnje, kao što je slučaj sa Nordijskim savetom ministara, koja se zasniva na potrebama i koristima svake članice. Na isti način, strateška orijentacija ka regionalnoj saradnji u oblasti obrazovanja i osposobljavanja, između ekonomija Zapadnog Balkana, kako je utvrđeno Strategijom JIE za 2020. godinu, pruža solidnu osnovu za više akcija na polju razvoja regionalnih standarda kvalifikacija.

Konačno, u procesu izrade RZSK u ekonomijama koje učestvuju u evropskom prostoru saradnje i nastoje da postanu članice EU, od koristi bi moglo da bude korišćenje već uspostavljenih instrumenata evropskog okvira kvalifikacija, EVKKZ, ESPBSOO i druga međunarodna upoređivanja kvalifikacija od samog početka, s obzirom na to da mogu da obezbede usklađeniji pristup razvoju politika i instrumenata u vezi sa razvojem kvalifikacija i, shodno tome, bolje priznavanje kvalifikacija.

DEO 2. NACIONALNA I UPOREDNA REGIONALNA ANALIZA PRAVNOG I INSTITUCIONALNOG OKVIRA U VEZI SA IZRADOM OKVIRA KVALIFIKACIJA

Ovaj odeljak sadrži pregled i međunacionalno poređenje postojećih pravnih i institucionalnih okvira za NOK u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu*, Crnoj Gori, Republici Severnoj Makedoniji i Srbiji. Ovde je dalje predstavljena analiza već uspostavljenih kapaciteta u pogledu izrade regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija u skladu sa relevantnim politikama okvira kvalifikacija, kao i neke osnovne informacije o šest ekonomija i njihovim potencijalnim uzajamnim koristima od RZSK (u smislu radne i obrazovne migracije, regionalne saradnje, evropskih procesa pristupanja i drugo). Ovaj odeljak se zasniva na ishodima projekta TO REGOS, a posebno na Ishodu 5. Transpozicija usvojenih standarda zanimanja u standarde kvalifikacija.

Pravni i institucionalni okvir

Tabela 4 upoređuje glavne institucionalne karakteristike NOK u šest ekonomija ZB. U svih šest ekonomija ZB, ministarstva nadležna za obrazovanje takođe su nadležna za NOK, osim u slučaju Srbije u kojoj je osnovana Agencija za kvalifikacije i u slučaju Bosne i Hercegovine u kojoj Ministarstvo civilnih poslova predstavlja koordinaciono telo na državnom nivou. U svim ekonomijama ZB, osim u Albaniji i Bosni i Hercegovini, imenovano je telo nadležno za NOK.

Tabela 4. Pravni i institucionalni okvir

Ekonomije Zapadnog Balkana	Dokument kojim se reguliše NOK	Institucija nadležna za NOK	Agencija nadležna za stručne kvalifikacije	Organi nadležni za kvalifikacije
Albanija	Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija Albanije	Ministarstvo prosvete, sporta i omladine (za VO i OO) Ministarstvo finansija i privrede (za SOO)	Nacionalna agencija za SOO i kvalifikacije	Sektorski odbori
Bosna i Hercegovina	Polazna osnova za nacionalni okvir kvalifikacija Bosne i Hercegovine	Ministarstvo civilnih poslova; 12 obrazovnih organa BiH	Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje	-
Kosovo*	Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija	Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije	Nacionalni autoritet za kvalifikacije	-

Ekonomije Zapadnog Balkana	Dokument kojim se reguliše NOK	Institucija nadležna za NOK	Agencija nadležna za stručne kvalifikacije	Organi nadležni za kvalifikacije
Crna Gora	Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija	Ministarstvo prosvete	Centar za stručno obrazovanje i osposobljavanje	Savet za kvalifikacije, sektorske komisije
Severna Makedonija	Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija	Ministarstvo obrazovanja i nauke	Centar za stručno obrazovanje i osposobljavanje	Odbor za nacionalni okvir kvalifikacija Makedonije, Sektorske komisije
Srbija	Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija republike Srbije	Agencija za kvalifikacije	Agencija za kvalifikacije	Savet za Nacionalni okvir kvalifikacija Srbije, Sektorska veća

Štaviše, sve ekonomije ZB su regulisale implementaciju NOK usvajanjem posebnog zakona, osim u slučaju Bosne i Hercegovine gde je Savet ministara usvojio Polaznu osnovu za nacionalni okvir kvalifikacija u Bosni i Hercegovini.

Prema EFO popisu NOK i Cedefop popisu NOK, albanski okvir kvalifikacija (AOK) je usvojen Zakonom br. 10247 o albanskom okviru kvalifikacija⁴⁶ 2010. godine i revidiran 2018. godine (Zakon br. 23-2018). U BiH je Međusektorska komisija predložila Akcioni plan za izradu i implementaciju Okvira kvalifikacija u Bosni i Hercegovini koji je Savet ministara Bosne i Hercegovine usvojio 2015. godine. Prema EFO popisu NOK i izveštaju o referenciranju EOK, kosovski *Nacionalni okvir kvalifikacija (NOK Kosova*) usvojen je 2008. godine Zakonom o nacionalnim kvalifikacijama br. 03/L-060. Crnogorski sistem kvalifikacija regulisan je Zakonom o nacionalnom okviru kvalifikacija i Pravilnikom o opisu nivoa i podnivoa kvalifikacija. Makedonski okvir kvalifikacija uspostavljen je Zakonom o nacionalnom okviru kvalifikacija, a postupak upućivanja na nivoe u EOK završen je 2016. godine. Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija Srbije (NOKS) usvojen je 2018. godine, a Izveštaj za povezivanje NOKS sa EOK usvojen je u februaru 2020. godine kao deo procesa pristupanja EU i kao jedan od ciljeva nacionalnih strateških dokumenata.

⁴⁶ LIGJ Nr. 10247 “Për profesionet e rregulluara në Republikën e Shqipërisë”, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://www.ufsh.org.al/content/uploads/2014/may/19/ligj-10171-date-22.10.2009-per-profesionet-e-rregulluara-ne-republiken-e-shqiperise.pdf>

Metodologija za izradu standarda kvalifikacija: uporedna analiza postupaka izrade standarda kvalifikacija

Metodologije za razvoj standarda kvalifikacija se razlikuju među ekonomijama prema nekoliko aspekata. Razlikuju se u meri u kojoj su postupci za izradu standarda kvalifikacija zakonski regulisani, propisani metodologijama koje su ili zvanično usvojile nadležne vlasti ili organi, ili su nastale kao rezultat određenih projekata i još uvek su u procesu formalnog usaglašavanja i usvajanja. Štaviše, postoje razlike u meri u kojoj se standardi kvalifikacija zasnivaju na temeljnoj analizi tržišta rada koja za rezultat ima usvajanje standarda zanimanja koje prethodi izradi i usvajanju odgovarajućih standarda kvalifikacija, ili je analiza tržišta rada prilično implicitna za postojeću klasifikaciju zanimanja. Pored toga, postoje razlike u odnosu na to koje institucije i tela su uključeni u proces usvajanja standarda kvalifikacija i odgovarajuće postojanje sektorskih organa i/ili nacionalnih tela zainteresovanih strana nadležnih za donošenje konačne odluke o pozicioniranju kvalifikacija u okviru kvalifikacija. Konačno, postoje razlike u načinu na koji ekonomije propisuju obavezne elemente standarda kvalifikacija, kao što je prikazano u Tabeli 11.

Iako nijedna ekonomija u svojim metodologijama nije izričito predvidela mogućnost izrade nacionalnog standarda kvalifikacija koji se zasniva na regionalno usaglašenom standardu kvalifikacija koji proizilazi iz regionalno zasnovanog standarda zanimanja, ovde se pretpostavlja da postoji zajednički dogovor između glavnih aktera u regionu o upuštanju u takvo eksperimentisanje po pitanju politika.

Stoga se ova Studija bavi postojećim metodologijama za izradu standarda kvalifikacija sa ciljem da identifikuje zajedničke karakteristike, da se pozabavi mogućim preprekama i predloži metodološki okvir za izradu regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija. Izrada regionalno zasnovanog standarda kvalifikacija nema za cilj da zameni postojeće metodologije i prakse u izradi nacionalnih standarda kvalifikacija, već da svim ekonomijama omogući potencijalni način za osmišljavanje nacionalnog standarda kvalifikacija koristeći zajedničku osnovu postavljenu u regionalno zasnovanom standardu kvalifikacija.

Standardi kvalifikacija u **Albaniji**, kao standardi stručnih kvalifikacija, služe kao osnova za razvoj nacionalnog okvirnog nastavnog plana i programa za tu kvalifikaciju. Prema Cedefop popisu NOK, „primena albanskog okvira kvalifikacija (AOK) se smatra alatom za snažno upravljanje tržištem rada i sistemima kvalifikacija“, a ciljevi politike uključuju preispitivanje postojećih kvalifikacija i nastavnih planova i programa zasnovanih na kvalifikacijama i standardima AOK, kao i uspostavljanje sektorskih odbora. Prema albanskom Zakonu o SOO, stručne kvalifikacije se zasnivaju na relevantnim standardima zanimanja i standardima profesionalnih kvalifikacija i opisuju se u smislu ishoda učenja. Prema EFO popisu NOK za Albaniju, Nacionalna agencija za SOO i kvalifikacije priprema opise poslova i opise kvalifikacija za sve kvalifikacije na Nacionalnoj listi stručnih kvalifikacija. To se radi opisivanjem poslova (zadataka i dužnosti), proizvedenih dobara i usluga, nivoa veština i specijalizacije itd. Nacionalna lista zanimanja se koristi u statističke

svrhe kao i da omogući održavanje dijaloga između tržišta rada i sektora obrazovanja i osposobljavanja. Nacionalna agencija za SOO i kvalifikacije je nadležna za vođenje Nacionalnog kataloga stručnih kvalifikacija i za konsultacije sa zainteresovanim stranama u vezi sa izradom, primenom i preispitivanjem postupaka za uključivanje kvalifikacija u AOK, kao i sa izradom nacionalnih nastavnih planova i programa za stručne kvalifikacije⁴⁷. Bez obzira na to, ne postoje detaljnije informacije o metodologiji koja se koristi za izradu standarda kvalifikacija, a koje su javno dostupne na engleskom jeziku.

Što se tiče **Bosne i Hercegovine**, prema EFO popisu NOK, ne postoji registar ili baza podataka o kvalifikacijama na nivou države, niti postoji usaglašena metodologija za pripremu kvalifikacija ili standarda kvalifikacija. Ipak postoje primeri projekata u kojima su razvijeni pilot standardi kvalifikacija (EU VET projekat, projekat „Okvir kvalifikacija za celoživotno učenje“ koji se finansira iz sredstava EU), a Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje⁴⁸ je nadležna „za razvoj standarda obrazovanja i zanimanja kao i nastavnih planova i programa“. Prema EFO popisu NOK, oko 43% najpopularnijih kvalifikacija na nivoima 3 i 4 zasniva se na ishodima učenja koji su obavezni element i uslov za uključivanje svake kvalifikacije u okvir kvalifikacija.

Metodologija za razvoj standarda kvalifikacija na **Kosovu*** uključuje analizu tržišta rada predstavljenu u odgovarajućim standardima zanimanja koji se koriste za pripremu stručnih kvalifikacija zasnovanih na ishodima učenja. Standardi zanimanja su opisi očekivanih radnih zadataka i odgovornosti u okviru datog zanimanja. Ishodi učenja u okviru usvojenih standarda kvalifikacija predstavljaju mere ocenjenih ostvarenja u učenju. Standardi zanimanja su polazna tačka za izradu nastavnih planova i programa i procenu stručnih kvalifikacija zasnovanih na rezultatima učenja i programa SOO zasnovanih na kompetencijama. NOK ima strukturu zasnovanu na ishodima učenja i deskriptore nivoa, kao i modularne kvalifikacije. Nekoliko programa SOO je već povezano sa kvalifikacijama, uglavnom na nivoima 3 i 4 NOK. Nacionalni autoritet za kvalifikacije je nadležno telo za odobravanje predloženih kvalifikacija za uključivanje u NOK.⁴⁹

U **Crnoj Gori** razvoj kvalifikacija (nivoi 1-5) obuhvata izradu standarda zanimanja, obrazovanja ili dodatnog standarda i razvoj standarda kvalifikacija. Standard kvalifikacija se razvija na osnovu standarda zanimanja, obrazovanja ili nekog drugog standarda. Obrazovni program, poseban obrazovni program ili drugi programi se pripremaju na

⁴⁷ „O Nacionalnoj agenciji za SOO i kvalifikacije“ (“About the National Agency for VET and qualifications”), pristupljeno 27. novembra 2020. godine,

<https://unevoc.unesco.org/home/Explore+the+UNEVOC+Network/centre=519>.

⁴⁸ APOSO, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://aposo.gov.ba/en/>.

⁴⁹ AKKS, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://akkks.rks-gov.net/en/nga/about-us>

osnovu standarda kvalifikacija, po čijem završetku učenik stiče odgovarajuću kvalifikaciju (nivo obrazovanja, stručna ili dodatna kvalifikacija). Za svaki od 15 sektora kvalifikacija utvrđenih Zakonom o crnogorskom nacionalnom okviru kvalifikacija, Savet za kvalifikacije predstavlja telo nadležno za razvoj i svrstavanje kvalifikacija u Okvir kao i za unapređenje sistema kvalifikacija. Savet za kvalifikacije usvaja osnovni opis kvalifikacija (sa ishodima učenja, procenama potreba tržišta rada i međunarodnom uporedivošću), standarde zanimanja i standarde kvalifikacija. Savet za kvalifikacije donosi odluke o usklađivanju postojećih kvalifikacija za potrebe njihovog svrstavanja u Okvir kvalifikacija, definiše kriterijume za imenovanje članova sektorskih komisija, usvaja uputstva i smernice za rad sektorskih komisija, koordinira njihov rad i donosi odluke o njihovim predlozima, usvaja odluku o osnivanju sektorskih komisija, odlučuje o definisanju podsektora i oblasti u okviru sektora kvalifikacija na predlog sektorskih komisija. Usvajanjem Zakona o nacionalnom okviru kvalifikacija i različitih pratećih podzakonskih akata⁵⁰ kojima se utvrđuju postupci za izradu kvalifikacija i njihovo pozicioniranje na različite nivoe crnogorskog nacionalnog okvira kvalifikacija, započeo je razvoj standarda kvalifikacija. Standardi kvalifikacija definišu ishode učenja i povezuju ih sa ključnim zadacima u okviru relevantnih standarda zanimanja. Obrazovni programi za stručno obrazovanje se pripremaju koristeći standarde zanimanja i standarde kvalifikacija.

U **Republici Severnoj Makedoniji**, prema Zakonu o makedonskom okviru kvalifikacija, „stručne kvalifikacije čine strukovne kompetencije iz jednog ili više standarda zanimanja“. Ministarstvo rada i socijalne politike, u saradnji sa Centrom za stručno obrazovanje i osposobljavanje, je nadležno za razvoj metodologije za pripremu standarda zanimanja i za predlaganje razvoja standarda kvalifikacija i standarda zanimanja prema tržištu rada. Metodologija za izradu kvalifikacija je opisana u Proceduri za razvoj kvalifikacija, a metodologija za smeštanje novih ili revidiranih kvalifikacija u Makedonski nacionalni okvir kvalifikacija je opisana u Metodologiji za uključivanje kvalifikacija u Makedonski nacionalni okvir kvalifikacija. Prema Zakonu o stručnom obrazovanju i osposobljavanju, Centar za SOO je nadležan za predlaganje nacionalnih kvalifikacija i standarda zanimanja Ministarstvu obrazovanja i nauke. Sektorska veća za kvalifikacije analiziraju postojeće

⁵⁰ „Pravilnik o opisu nivoa i podnivoa kvalifikacija“, „Pravilnik o procedurama razvijanja kvalifikacija od I do V nivoa“, „Pravilnik o procedurama razvijanja kvalifikacija od VI do VIII nivoa“, „Smernice o radu sektorskih komisija“, „Smernice za razvoj kvalifikacija (nivoi 1-5)“, „Metodologija dodele koda kvalifikacijama i Metodologija za svrstavanje kvalifikacija u Nacionalni okvir kvalifikacija“, „Metodologija za modularizaciju i kreditno vrednovanje obrazovnih programa stručnog obrazovanja“. U „Izveštaju o referenciranju Crnogorskog nacionalnog okvira kvalifikacija sa Evropskim okvirom kvalifikacija za celoživotno učenje i Okvirom kvalifikacija za Evropski prostor visokog obrazovanja“ (Ministarstvo prosvete Crne Gore, 2014.), pristupljeno 27. novembra 2020. godine,

http://www.ehea.info/Upload/document/members/montenegro/National_Qualifications_Framework_Montenegro_2014.pdf.

stanje i potrebe tržišta rada i identifikuju potrebe za svim vrstama kvalifikacija u skladu sa zahtevima tržišta rada i društva u celini i pripremaju osnovne profile kvalifikacija. Nacionalni odbor za makedonski okvir kvalifikacija, na osnovu preporuke sektorskih veća za kvalifikacije, donosi odluke o uključivanju kvalifikacija u makedonski okvir kvalifikacija⁵¹.

Standardi kvalifikacija u **Srbiji** su osnova za razvoj obrazovnih programa za sticanje kvalifikacija na svim nivoima obrazovanja. Metodologija za razvoj standarda kvalifikacija još uvek nije razvijena. Ipak, on se oslanja na analizu tržišta rada i učešće zainteresovanih strana⁵². Prema Izveštaju o povezivanju Nacionalnog okvira kvalifikacija Republike Srbije sa Evropskim okvirom kvalifikacija za celoživotno učenje i samo-proceni NOKS-a u odnosu na okvir kvalifikacija u Evropskom prostoru visokog obrazovanja, „razvoj kvalifikacija treba da bude u skladu sa odgovarajućim standardom zanimanja, primenom odgovarajuće metode analize posla, a na osnovu toga, i sa određivanjem ishoda učenja pomoću taksonomskih instrumenata za sortiranje znanja, veština, sposobnosti i stavova u okviru svake stručne kompetencije“. Inicijativu za razvoj i usvajanje standarda za novu kvalifikaciju mogu da pokrenu Sektorsko veće, Savet za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih, Nacionalni savet za obrazovanje, Nacionalni savet za visoko obrazovanje, Nacionalna služba za zapošljavanje, visokoškolska ustanova, državni organ i drugo pravno lice (kompanija, javno priznati organizator aktivnosti u oblasti obrazovanja odraslih, itd.). Predlog za pokretanje inicijative se podnosi Agenciji za kvalifikacije koja isti prosleđuje sa pratećom studijom odgovarajućem Sektorskom veću. Ako se ustanovi da je inicijativa opravdana, Sektorsko veće donosi odluku o izradi standarda kvalifikacija i zahteva od Agencije da izradi predlog standarda kvalifikacija. Agencija za kvalifikacije, u roku od 60 dana, priprema standard kvalifikacija i dostavlja ga Savetu NOKS-a, koji definiše predlog standarda i podnosi ga Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (MPNTR) na usvajanje. MPNTR usvaja akt o usvajanju standarda kvalifikacija, koji se objavljuje u Službenom glasniku RS i unosi u podregistar nacionalnih kvalifikacija i podregistar standarda kvalifikacija. Agencija za kvalifikacije izrađuje predlog standarda na osnovu podataka iz inicijative i studije koja sadrži inicijalni predlog standarda kvalifikacija, a u procesu izrade može konsultovati stručnjake iz oblasti predložene kvalifikacije ili formirati stručni tim.

⁵¹ „Izveštaj o povezivanju makedonskog okvira kvalifikacija sa EOK i izveštaj o samoproceni MOK u odnosu na okvir kvalifikacija u Evropskom prostoru visokog obrazovanja“ (“EQF Referencing Report of the Macedonian Qualifications Framework and Self-Certification to the Qualifications Framework of the European Higher Education Area”), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, http://www.ehea.info/Upload/document/members/yugoslav_republic_of_macedonia/EQF_Report_Macedonia_2016_667973.pdf.

⁵² Nacionalni okvir kvalifikacija Republike Srbije, „O standardu kvalifikacije“ (“About qualification standard”), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <http://noks.mpn.gov.rs/en/about-qualification-standard/>

U zaključku uporedne analize razvoja standarda kvalifikacija, identifikovane su sledeće uobičajene prakse koje mogu da budu zajedničke celom regionu:

- Sve ekonomije imaju za cilj da osmisle svoje stručne kvalifikacije na osnovu procene **potreba i zahteva tržišta rada**. Stoga u svim ekonomijama razvoj standarda kvalifikacija predstavlja sastavni deo analize tržišta rada. Razlika je u tome da li su svoje standarde zanimanja postavile kao obavezni korak u svojim postupcima za razvoj standarda stručnih kvalifikacija ili ne⁵³.
- U principu, inicijativu za razvoj standarda kvalifikacija mogu da pokrenu različite institucije. Ipak, u svim ekonomijama postoje **agencije** koje se mogu smatrati institucijama nadležnim za obezbeđivanje postojanja standarda stručnih kvalifikacija kao osnove za razvoj nastavnog plana i programa⁵⁴. Oni ili iniciraju razvoj standarda kvalifikacija ili ga odobravaju. Stoga se agencije za SOO ocenjuju kao najvažniji akteri u procesu razvoja regionalnih standarda kvalifikacija.
- Sve ekonomije su identifikovale obavezne **elemente** svojih nacionalnih obrazaca standarda kvalifikacija. Iako se ponekad nazivaju drugačije, koriste više ili manje slične koncepte za opisivanje kvalifikacija. Uporedna analiza elemenata nacionalnih standarda kvalifikacija, predstavljena u ovoj Studiji, korišćena je kao osnova za identifikovanje i predlaganje minimalnih osnovnih elemenata regionalnih standarda kvalifikacija.

Na osnovu prethodne analize, najizazovnije oblasti koje mogu da ometaju razvoj regionalnog standarda kvalifikacija su i dalje sledeće:

- Neke ekonomije su definisale sopstvene **standarde zanimanja** kao obavezni korak u svojim postupcima za razvoj standarda stručnih kvalifikacija. To znači da se kvalifikacija ne može razviti direktnim korišćenjem regionalno zasnovanog standarda zanimanja ili bilo koje druge analize tržišta rada, osim nacionalnih standarda zanimanja. Ipak, ovde se pretpostavlja da se regionalno zasnovani standard zanimanja prvo usaglašava na regionalnom nivou, a zatim isti vrednuju ekonomije sa mogućim neznatnim izmenama kojima se isti prilagođava nacionalnim propisima tako da postaje „nacionalni“. Stoga, kako je prikazano na dijagramu „Razvoj i usvajanje regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija“, nakon što partneri postignu sporazum o regionalno zasnovanom standardu zanimanja, treba pokrenuti dva paralelna postupka: jedan postupak za usvajanje nacionalnog standarda zanimanja sa neznatnom modifikacijom regionalno zasnovanog standarda zanimanja i drugi postupak za razvoj regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija i njihovo prevođenje u nacionalni standard kvalifikacija.

⁵³ Ekonomije koje su definisale svoje standarde zanimanja kao obavezan korak u svojim postupcima za razvoj standarda stručnih kvalifikacija: Albanija, Kosovo*, Crna Gora, Republika Severna Makedonija.

⁵⁴ Ekonomije koje poseduju agencije nadležne isključivo za SOO: Albanija, Crna Gora, Republika Severna Makedonija.

Međutim, ovo može da predstavlja izazov sa stanovišta efikasnosti postupka za razvoj regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija i naknadnog usvajanja odgovarajućih nacionalnih standarda kvalifikacija koji uzima u obzir obim posla u radu na njihovom razvoju, koordinaciju procesa na regionalnom nivou i trajanje postupaka usvajanja na nivoima ekonomija.

- Ni u jednoj ekonomiji zakonski propisi, metodologije, postupci ili bilo koji drugi dokumenti koji se tiču politika nisu predviđali **regionalno zasnovane standarde kvalifikacija**. U sistemima u kojima eksperimentisanje sa politikama može da bude opravdano samo ako je izričito utvrđeno u relevantnim dokumentima koja se tiču politika, to može da ometa ili najmanje da uspori neophodnu posvećenost najrelevantnijih aktera u procesu ka konačnom usvajanju nacionalnih standarda kvalifikacija koji proizilaze iz regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija.
- **Metodologije** za razvoj standarda kvalifikacija se razlikuju u onoj meri u kojoj su procedure za razvoj standarda kvalifikacija regulisane zakonom ili propisane strogim metodologijama. Štaviše, status ovih metodologija se podjednako razlikuje. U nekim ekonomijama su metodologiju zvanično usvojili nadležni organi ili tela, a u drugim je metodologija rezultat projekta i još nije usvojena od strane imenovanih organa⁵⁵.

U većini ekonomija postoje različita **tela** koja su obično povezana sa agencijama nadležnim za SOO i / ili sve kvalifikacije, a koja su, u principu, takođe odgovorna za procenu opravdanosti razvoja standarda kvalifikacija⁵⁶. Članovi ovih tela su obično stručnjaci u datom sektoru, koji nisu primarno povezani sa poslom vezanim za razvoj kvalifikacija, niti isti obavljaju sa punim radni vremenom, te stoga nužno ne poseduju iskustvo niti su direktno obavešteni o najnovijim inicijativama poput one koja se tiče regionalno zasnovanih okvira kvalifikacija. Preporučljivo je pozabaviti se izazovom i rizikom u vezi sa blagovremenim uključivanjem ovih tela u proces i obezbediti im punu podršku u eksperimentisanju sa politikama koje se tiču regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija.

- **Klasifikacija kvalifikacija** prema sektorima SOO može da predstavlja izazov zbog činjenice da sve ekonomije ne koriste istu metodologiju za klasifikaciju kvalifikacija prema oblastima obrazovanja i osposobljavanja. Ovo može da predstavlja i dodatni

⁵⁵ U Albaniji i na Kosovu* nisu dostupne detaljnije informacije na engleskom jeziku o metodologiji za razvoj standarda kvalifikacija. U Bosni i Hercegovini metodologija je razvijena kao rezultat projekta i usvojena je od strane Upravnog odbora APOSO. U Crnoj Gori je metodologija propisana vrlo detaljnim propisima u formi postupaka za razvoj i usvajanje kvalifikacija i objavljena u Službenom listu. U Republici Severnoj Makedoniji metodologiju je usvojio Nacionalni odbor za makedonski nacionalni okvir kvalifikacija.

⁵⁶ Ti organi su sledeći, kao što je navedeno u Tabeli 4: Savet za kvalifikacije i sektorske komisije u Crnoj Gori; Odbor za nacionalni okvir kvalifikacija Makedonije i sektorske komisije u Republici Severnoj Makedoniji, Savet za nacionalni okvir kvalifikacija Srbije i Sektorska veća u Srbiji.

izazov u ekonomijama u kojima je uspostavljena složenija institucionalna struktura koja podržava razvoj i usvajanje standarda kvalifikacija, a to je struktura koja uključuje sektorske organe kao što su sektorske komisije ili sektorska veća koji su nadležni za procenu predloženih standarda kvalifikacija. Konkretnije, ako se predlozi za regionalno zasnovane standarde kvalifikacija priznaju kao oni koji pripadaju različitim sektorima u ekonomijama koje su uključene u taj proces, mogla bi da postoji tendencija da se veći naglasak stavlja na jedinice ishoda učenja koje pripadaju različitim sektorima, što može, naknadno, da ugrozi ciljno postizanje sporazuma na regionalnom nivou.

Uzimajući u obzir identifikovane uobičajene prakse, kao i najizazovnije oblasti koje su prethodno navedene, ova Studija predlaže konkretne korake koje treba slediti u razvoju regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija. Ovi predlozi su predstavljeni u Delu 4 ove Studije.

Okviri kvalifikacija

Nacionalni okviri kvalifikacija obično opisuju kvalifikacije na svim nivoima obrazovanja i osposobljavanja u smislu kvalifikacionih struktura, obima posla, ishoda učenja i obezbeđivanja kvaliteta. Stoga se često koriste za upoređivanje kvalifikacija kako unutar tako i među zemljama, što igra važnu ulogu u povećanju transparentnosti sistema kvalifikacija. NOK u šest ekonomija ZB su slični i među njima ima malo razlika. To bi moglo da predstavlja dobru osnovu za razvoj regionalnog obrasca za standarde kvalifikacija. U svim ekonomijama ZB kvalifikacije su podeljene na osam nivoa, od kojih neke imaju i podnivo. Samo neke ekonomije, a to su Albanija, Kosovo* i Severna Makedonija imaju kvalifikacije na nivou 5.

Albanija

Deskriptori nivoa u okviru AOK definisani su u smislu ishoda učenja. AOK je otvoren za sve vrste kvalifikacija, ali iako se formalne kvalifikacije mogu uključiti u AOK na osnovu postojećih postupaka akreditacije i obezbeđivanja kvaliteta, uključivanje kvalifikacija za celoživotno učenje zahteva posebne kriterijume i postupke regulisane podzakonskim aktom⁵⁷. Albanija je članica Savetodavne grupe za EOK. Albanski okvir kvalifikacija još uvek nije povezan sa EOK, ali je ovaj proces je u toku.

⁵⁷ „Albanski okvir kvalifikacija. Evropski popis NOK za 2018. godinu“ (“Albanian Qualifications Framework. European Inventory on NQF 2018”) (Cedefop, 2019), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, https://www.cedefop.europa.eu/files/albania_-_european_inventory_on_nqf_2018.pdf.

Tabela 5 Stručne kvalifikacije - Albanija⁵⁸

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Kvalifikacije za celoživotno učenje	Nivo u NOK	EOK
Postsekundarni studijski program profesionalnog tipa Profesionalni neuniverzitetski studijski program nakon srednjeg obrazovanja Sertifikat o stručnom obrazovanju	Pripremni kursevi (sertifikat) Specialistički kursevi zasnovani na zahtevima u pogledu stručnosti	NOK 5	EOK 5
Diploma o položenoj državnoj stručnoj maturi (srednjoškolski stručni program) Sertifikat o stečenom stručnom obrazovanju (četvorogodišnji studijski program za tehničare srednjeg nivoa /rukovodioce srednjeg nivoa) Sertifikat o stečenom stručnom obrazovanju (dvogodišnji studijski program za tehničare/rukovodioce srednjeg nivoa) Sertifikat o stečenom stručnom obrazovanju (jednogodišnji studijski program za tehničare/rukovodioce srednjeg nivoa) Sertifikat o stečenom stručnom obrazovanju (pripravnički program)	Pripremni kursevi Kursevi stručnog osposobljavanja Specialistički kursevi zasnovani na zahtevima u pogledu stručnosti	NOK 4	EOK 4
Sertifikat o stečenom stručnom obrazovanju (trogodišnji studijski program za kvalifikovane radnike) Sertifikat o stečenom stručnom obrazovanju (jednogodišnji studijski program za kvalifikovane radnike) Sertifikat o stečenom stručnom obrazovanju (pripravnički program)	- Kursevi stručnog osposobljavanja Specialistički kursevi zasnovani na zahtevima u pogledu stručnosti	NOK 3	EOK 3
Sertifikat o stečenom stručnom obrazovanju (dvogodišnji studijski program za polu-kvalifikovane radnike)	- Kursevi stručnog osposobljavanja	NOK 2	EOK 2

⁵⁸ „Albanski okvir kvalifikacija. Evropski popis NOK za 2018. godinu“ (“Albanian Qualifications Framework. European Inventory on NQF 2018”) (Cedefop, 2019), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, https://www.cedefop.europa.eu/files/albania_-_european_inventory_on_nqf_2018.pdf

Deskriptori nivoa Okvira kvalifikacija u Bosni i Hercegovini su definisani u smislu ishoda učenja. Bosna i Hercegovina je članica Savetodavne grupe EOK. Okvir kvalifikacija u Bosni i Hercegovini predstavljen je EOK-u, ali Izveštaj o referenciranju još uvek nije objavljen.

Stručno obrazovanje i osposobljavanje u Bosni i Hercegovini je podeljeno na dva tipa:

1. Stručno obrazovanje i osposobljavanje u trajanju od četiri godine
2. Stručno obrazovanje i osposobljavanje u trajanju od tri godine.

Tabela 6: Stručne kvalifikacije - Bosna i Hercegovina⁵⁹

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Opis nivoa kvalifikacije	Nivo u NOK	EOK
Postsekundarno obrazovanje - majstor	Program obično traje godinu dana i prilagođen je potrebama odraslih - zaposlenih lica. Uslov za upis: trogodišnja stručna škola i najmanje dve godine radnog iskustva na terenu. U kantonima u FBiH i BD BiH stručne škole omogućavaju obrazovanje, osposobljavanje i procene. Nakon uspešnog završetka ovog programa, škola ili zanatska komora polaznicima dodeljuje majstorski sertifikat. Ministarstvo industrije, energetike i rudarstva Republike Srpske je organ nadležan za ovu vrstu kvalifikacija.	NOK 5	EOK 5

⁵⁹ Odluka o usvajanju osnova Kvalifikacionog okvira u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 31/11, 39/12), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, http://www.cip.gov.ba/images/pdf/okvir/Nacionalni_kvalifikacijski_okvir_bos.pdf; i Odluka o usvajanju akcionog plana za izradu i implementaciju Kvalifikacionog okvira u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2020. (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 28/15), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/FAaZ4BuUFtA> = .

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Opis nivoa kvalifikacije	Nivo u NOK	EOK
Postsekundarno obrazovanje – Specialista	Program obično traje godinu dana i realizuje se u formi vanrednog obrazovanja. Uslov za upis: trogodišnja stručna škola i najmanje jedna godina radnog iskustva na terenu. Po uspešnom završetku ovog programa, stručne škole dodeljuju polaznicima Specijalistički sertifikat.	NOK 5	EOK 5
Stručna obuka i osposobljavanje u trajanju od četiri godine	Ova kvalifikacija se može steći kroz početno SOO ili KSOO (obrazovanje i osposobljavanje odraslih). Cilj je sticanje specifičnih znanja i veština. Modularne nastavne planove i programe usvajaju organi nadležni za obrazovanje. Ne postoji Zajednički osnovni nastavni plan i program za stručne predmete. Uslov za upis: osnovno obrazovanje. Nastavak obrazovanja: Prvi ciklus visokog obrazovanja ili obrazovanje predviđeno za specijaliste (po sticanju 1 godine radnog iskustva u određenoj oblasti).	NOK 4	EOK 4
Stručna obuka i osposobljavanje u trajanju od tri godine	Ova kvalifikacija se može steći kroz početno SOO ili KSOO (obrazovanje i osposobljavanje odraslih). Cilj je sticanje specifičnih znanja i veština. Modularne nastavne planove i programe usvajaju organi nadležni za obrazovanje. Ne postoji Zajednički osnovni nastavni plan i program za stručne predmete. Fokus je na osposobljavanju zasnovanom na radu. Uslov za upis: osnovno obrazovanje. Nastavak obrazovanja: Obrazovanje predviđeno za majstore (po sticanju 2 godine radnog iskustva u određenoj oblasti).	NOK 3	EOK 3

Kosovo*

NOK obuhvata 8 nivoa kvalifikacija. Deskriptori nivoa su definisani u smislu ishoda učenja, klasifikujući ishode učenja na znanje, veštine i šire kompetencije (autonomija i odgovornost). Kosovo* je član Savetodavne grupe EOK. Nacionalni okvir kvalifikacija za Kosovo* je povezan sa EOK 2016. godine i objavljen je Izveštaj o referenciranju.

Tabela 7: Stručne kvalifikacije – Kosovo*⁶⁰

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Opis nivoa kvalifikacije	Nivo u NOK	EOK
Postsekundarno SOO (Specijalista, Trener, Rukovodilac) - Diploma izdata od strane zvaničnih dobavljača - Sertifikati izdati od strane nezvaničnih dobavljača	Nivo 5 predviđa i akademske i stručne kvalifikacije (formalne i neformalne) koje se svrstavaju između višeg srednjeg i visokog obrazovanja. Međutim, takve kvalifikacije trenutno nisu dostupne.	NOK 5	EOK 5
Kvalifikovani radnik, Supervizor - Sertifikat o položenoj maturi iz stručnih predmeta - Diploma o stečenom stručnom obrazovanju	Priprema za nastavak obrazovanja u vidu sticanja visokog obrazovanja i/ili ulazak na tržište rada. Kvalifikacija koja se stiče polaganjem maturalnog ispita po završetku formalnog opšteg i stručnog višeg srednjeg obrazovanja, sertifikati stečeni po završetku formalnog stručnog višeg srednjeg obrazovanja i sertifikati stečeni po završetku kratkih kurseva obuke koje pružaju neformalni pružaoci usluga SOO.	NOK 4	EOK 4
Polu-kvalifikovani radnik - Sertifikat o stečenom stručnom obrazovanju - Sertifikat izdat od strane nezvaničnih pružalaca SOO	Priprema za ulazak mladih i odraslih na tržište rada. Kvalifikacije stečene po završetku dvogodišnjeg formalnog višeg srednjeg stručnog obrazovanja i sertifikati stečeni po završetku kratkih kurseva obuke koje pružaju neformalni pružaoci usluga SOO.	NOK 3	EOK 3

⁶⁰ „Izveštaj o referenciranju NOK za Kosovo* sa EOK za Opšte obrazovanje, SOO i visoko obrazovanje“ (“The EQF Referencing report of the Kosovo* NQF for General Education, VET and Higher Education”) (AKKS, 2016), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, https://akkks.rks-gov.net/uploads/kosovo_eqf_referencing_report_2016.pdf

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Opis nivoa kvalifikacije	Nivo u NOK	EOK
Sertifikat izdat od strane nezvaničnih pružalaca SOO	Nastavak obrazovanja sa nižeg ka višem srednjem obrazovanju za mlade i priprema za tržište rada za odrasle Kvalifikacije stečene po završetku kratkih kurseva obuke koji pokrivaju nizak nivo stručnih veština/veština povezanih sa poslom ili osnovnih veština (pismenost, računanje ili IKT veštine) koje pružaju neformalni pružaoci usluga obuke i osposobljavanja.	NOK 2	EOK 2

Crna Gora

U skladu sa Zakonom o nacionalnom okviru kvalifikacija, kvalifikacije u crnogorskom okviru kvalifikacija su raspoređene na osam nivoa kvalifikacija, sa podnivoima na nivoima 1, 4 i 7. Prema Eurydice⁶¹, podnivoi nivoa 1, 4 i 7 odražavaju potrebu za pojednostavljivanjem klasifikacije kvalifikacija stečenih kroz obrazovni sistem pre usvajanja Zakona o nacionalnom okviru kvalifikacija. Svaki nivo ili podnivo ima svoje deskriptore koji obuhvataju tri kategorije: znanje, veštine i kompetencije. Crnogorski okvir kvalifikacija obuhvata tri vrste kvalifikacija: obrazovne kvalifikacije, stručne kvalifikacije i dodatne kvalifikacije. Obrazovne kvalifikacije se stiču po završetku javno priznatog obrazovnog programa, a stručne kvalifikacije se stiču po ocenjivanju neformalnog sticanja znanja ili po završetku posebnog obrazovnog programa. Dodatne kvalifikacije su kvalifikacije potrebne za dobijanje određenog zadatka ili skupa zadataka, nakon sticanja osnovnih kvalifikacija. Ove kvalifikacije ne povećavaju osnovni nivo kvalifikacija, već predstavljaju dodatak istom i ukazuju na dodatnu sposobnost pojedinca potrebnu za uključivanje na tržište rada. One se dokumentuju sertifikatom, potvrdom ili dokazom, u skladu sa posebnim propisom.

⁶¹ „Nacionalni okvir kvalifikacija – Crna Gora“ (“National qualifications framework - Montenegro”), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/montenegro/national-qualifications-framework_en.

Tabela 8: Stručne kvalifikacije – Crna Gora⁶²

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Obim	Nivo u NOK	EOK
Viša stručna škola Specijalni programi, moduli	(120 SPBCG / ESPBSOO)	NOK 5	EOK 5
Majstorski ispit Specijalni programi, moduli	(60 SPBCG / ESPBSOO)	NOK 4.2	EOK 4
Četvorogodišnja srednja stručna škola	(240 SPBCG / ESPBSOO)	NOK 4.1	EOK 4
Trogodišnja srednja stručna škola Specijalni programi, moduli Moduli	(180 SPBCG / ESPBSOO)	NOK 3	EOK 3
Dvogodišnje niže stručno obrazovanje Specijalni programi, moduli	(120 SPBCG / ESPBSOO) (1 - 119 SPBCG / ESPBSOO)	NOK 2	EOK 2
Programi stručnog osposobljavanja		NOK 1.2	EOK 1
Programi stručnog osposobljavanja		NOK 1.1	EOK 1

Republika Severna Makedonija

U skladu sa Zakonom o nacionalnom kvalifikacionom okviru, kvalifikacije u Makedonskom kvalifikacionom okviru su raspoređene na osam nivoa kvalifikacija, sa podnivoima na nivoima 5, 6 i 7, uvodeći ishode učenja kao osnovni koncept koji opisuju deskriptori nivoa u tri domena (znanje i razumevanje, veštine i kompetencije).

Tabela 9: Stručne kvalifikacije – Republika Severna Makedonija

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Opis kvalifikacije	Nivo u NOK	EOK
Specijalistički ispit – Diploma o stečenom specijalizovanom	Programe u okviru specijalizovanog obrazovanja predlaže Centar za SOO, a iste	NOK 5B	EOK 5

⁶² „Povezivanje Crnogorskog okvira kvalifikacija sa Evropskim okvirom kvalifikacija za celoživotno učenje i Okvirom kvalifikacija u Evropskom prostoru visokog obrazovanja“ (“Referencing the Montenegrin Qualifications Framework to the European Qualifications Framework for Lifelong Learning and the Qualifications Framework for the European Higher Education Area”), (Ministarstvo prosvete Crne Gore, 2014.), pristupljeno 27. novembra 2020. godine, http://www.ehea.info/Upload/document/members/montenegro/National_Qualifications_Framework_Montenegro_2014.pdf.

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Opis kvalifikacije	Nivo u NOK	EOK
obrazovanju Majstorski ispit - Diploma o položenom majstorskom ispitu	usvaja Ministarstvo obrazovanja i nauke. Programne za polaganje majstorskog ispita priprema Centar za SOO, a usvaja ih Zanatska komora uz prethodno pozitivno mišljenje Ministarstva obrazovanja i nauke. Programne sprovode akreditovane javne i privatne institucije (srednje škole, više strukovne škole, specijalizovane institucije za više obrazovanje i institucije za više obrazovanje u okviru komora, organizacije poslodavaca i radna udruženja i kompanije).		
Srednja škola (tehničko obrazovanje) - Diploma o položenoj državnoj maturi - Diploma o položenom završnom ispitu	Trajanje – 4 godine. Tehničke obrazovne programe razvijaju Biro za razvoj obrazovanja i Centar za SOO, a usvaja ih Ministarstvo obrazovanja i nauke. Nastava se izvodi u stručnim školama. Praktična nastava se izvodi u školama i / ili kod poslodavca. Uslovi za upis: Završeno osnovno obrazovanje. Učenici sa posebnim potrebama se takođe mogu upisati. Putanje za nastavak obrazovanja: visoko obrazovanje, sa položenom državnom maturom.	NOK 4	EOK 4
Srednja škola (Stručno obrazovanje za zanimanja) - Diploma o položenom završnom ispitu	Trajanje – 3 godine. Programne razvijaju Biro za razvoj obrazovanja i Centar za SOO, a usvaja ih Ministarstvo obrazovanja i nauke. Nastava se izvodi u stručnim školama ili institucijama za obrazovanje odraslih. Praktična nastava se izvodi u školama i / ili kod poslodavca. Novi VET-3 nastavni plan i program (koji je u primeni od 2013. godine) se zasniva na standardima kvalifikacija koji su povezani sa relevantnim standardima zanimanja. Uslovi za upis: Završeno osnovno obrazovanje. Putanje za nastavak obrazovanja: tehničko SOO, sa položenim završnim ispitom i polaganjem ispita iz dodatnih predmeta.	NOK 3	EOK 3

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Opis kvalifikacije	Nivo u NOK	EOK
Srednja škola (Stručno osposobljavanje) - Ispit o stručnoj osposobljenosti – Uverenje o položenom ispitu stručne osposobljenosti	Trajanje – do 2 godine. Program razvijaju Biro za razvoj obrazovanja i Centar za SOO, a usvaja ih Ministarstvo obrazovanja i nauke. Nastava se izvodi u stručnim školama ili institucijama za obrazovanje odraslih. Praktična nastava se izvodi u školama i / ili kod poslodavca. Uslovi za upis: Završeno osnovno obrazovanje. Takođe, i učenici sa nezavršenim osnovnim obrazovanjem imaju pravo na upis pod uslovom da završe osnovnu školu tokom stručnog osposobljavanja. Putanje za nastavak obrazovanja: nastavak obrazovanja na višim razredima.	NOK 2	EOK 2

Srbija

U skladu sa Zakonom o nacionalnom okviru kvalifikacija, kvalifikacije u Nacionalnom okviru kvalifikacija Republike Srbije su raspoređene na osam nivoa kvalifikacija, sa podnivoima na nivoima 6 i 7. U Nacionalnom okviru kvalifikacija Republike Srbije, opisi znanja, veština, sposobnosti i stavova, neophodnih za posao ili dalje učenje, utvrđuju se za svaki (pod) nivo kvalifikacija.

Tabela 10: Stručne kvalifikacije – Srbija⁶³

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Opis kvalifikacije	Nivo u NOK	EOK
zanatlija	specijalističko obrazovanje u trajanju do dve godine ili jednogodišnje neformalno obrazovanje odraslih u trajanju od najmanje šest	NOK 5	EOK 5

⁶³ „Izveštaj o povezivanju Nacionalnog okvira kvalifikacija Republike Srbije sa Evropskim okvirom kvalifikacija za celoživotno učenje i samo-proceni NOKS u odnosu na okvir kvalifikacija u Evropskom prostoru visokog obrazovanja“ (“Report on referencing National Qualifications Framework of the Republic of Serbia to the European Qualifications Framework for Lifelong Learning and Self-certification to the Qualifications Framework for the European Higher Education Area”) (Republika Srbija, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, 2020.), 108-109; 125; 140-141.

Stručne/profesionalne kvalifikacije	Opis kvalifikacije	Nivo u NOK	EOK
	meseci		
Četvorogodišnje srednje obrazovanje	stručno obrazovanje, umetničko obrazovanje, opšte obrazovanje	NOK 4	EOK 4
Srednje stručno obrazovanje Neformalno obrazovanje odraslih	srednje stručno obrazovanje u trajanju od tri godine, neformalno obrazovanje odraslih u trajanju od najmanje 960 sati	NOK 3	EOK 3
Stručno osposobljavanje Obrazovanje za Neformalno obrazovanje odraslih	stručno osposobljavanje u trajanju do jedne godine, obrazovanje za rad u trajanju do dve godine, neformalno obrazovanje odraslih sa 120-360 sati obuke	NOK 2	EOK 2

Tabela 11. Elementi standarda kvalifikacija – unakrsna analiza

Ekonomija / Elementi SK ili opisa kvalifikacija	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo*	Crna Gora	Severna Makedonija	Srbija
Naziv kvalifikacije	da	da	da	da	da	da
Kod kvalifikacije	da	ne	ne	da	da	da
Nadležni organ/akt kojim se usvaja kvalifikacija, broj potvrde o akreditaciji, internet stranica akreditovanih studijskih programa	da	da	ne	da	da	da
Vrsta kvalifikacije / ciljevi kvalifikacije, glavne ciljne grupe učenika	ne	da	da	da	da	da

Odgovarajući standardi zanimanja, veza sa MSKZ (Međunarodna standardna klasifikacija zanimanja – <i>eng. ISCO – International Standard Classification of Occupations</i>) ili bilo koji drugi dokaz o sprovedenim konsultacijama sa zainteresovanim stranama na tržištu rada	da	da	da	da	da	da
Nivo kvalifikacije (NOK)	da	da	da	da	da	da
Nivo kvalifikacije (EOK)	ne	ne	ne	ne	ne	da
Kreditna vrednost kvalifikacije ili trajanje u godinama/satima	da	da	da	da	da	da
Sektor/oblast rada / OOiO (Oblasti obrazovanja i osposobljavanja – <i>eng. FOET – Fields of Education and Training</i>)	da	da	ne	da	da	da
Načini sticanja kvalifikacija (formalno obrazovanje, neformalno obrazovanje, PPU)	ne	ne	ne	ne	da	da
Verifikacija dokumenata / Specifični zahtevi koji se odnose na obezbeđivanje kvaliteta kvalifikacije	da	da	da	da	da	da
Opis / opravdanje / obrazloženje kvalifikacije, potreba za kvalifikacijom	da	da	da	da	da	da
Uslovi za prijem / upis / preduslovi za sticanje kvalifikacije	da	da	da	da	da	da

Nastavak obrazovanja / prolaznost u sistemu kvalifikacija / dalje kvalifikacije i mogućnosti za zapošljavanje	da	da	da	da	da	da
Predviđeni ishodi učenja izraženi u formi znanja, stručnih veština i širih kompetencija	da	da	da	da	da	da
Kvalifikaciona struktura: Lista obaveznih i izbornih jedinica ishoda učenja (modula)	ne	ne	ne	da	da	da
Dodatne informacije o metodama ocenjivanja / vrsti ocene ostvarenih ishoda učenja, validaciji, uključujući ocenjivanje i sertifikaciju ishoda učenja	ne	da	da	da	ne	da
Datum početka i datum završetka prijave kvalifikacije / Datum odobrenja	da	da	ne	ne	ne	da
Informacije o prethodnim verzijama	da	ne	ne	ne	ne	ne
Bilo koji sporazum o međusobnom priznavanju sa drugim kvalifikacijama	ne	ne	da	ne	ne	ne
Članovi ekspertske grupe koja razvija / ocenjuje predloženi standard	ne	da	ne	ne	ne	ne
Spoljni aranžmani za obezbeđivanje kvaliteta	ne	da	ne	ne	ne	ne

DEO 3: REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Treći deo sadrži rezultate istraživanja potreba i koristi RZSZ iz perspektive zainteresovanih strana. Cilj istraživanja bio je da prikupi informacije i percepciju ključnih aktera o najrelevantnijim sektorima, zanimanjima i kvalifikacijama za povećanu mobilnost radne snage zasnovanu na uzajamnom poverenju i regionalnoj saradnji.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA SPROVEDENOG MEĐU ZAINTERESOVANIM STRANAMA U REGIONU

Istraživanje je sprovedeno među 85 predstavnika koji učestvuju u projektu TO REGOS. Ove zainteresovane strane uključuju institucije poput agencija ili organa nadležnih za kvalifikacije ili SOO, pružaocima usluga SOO, privredne komore, profesionalna udruženja, poslodavce iz uključenih sektora, institute koji se bave obrazovnim politikama. Dostavljeno je ukupno 14 odgovora. Upitnik (dat u Prilogu) je pretežno obuhvatao otvorena pitanja, što je omogućilo vršenje kvalitativne analize. Iako nije bila zadovoljavajuća u pogledu stope odgovora, anketu su popunili brojni predstavnici svih ekonomija i vrsta zainteresovanih strana: državni organi (ministarstva, agencije), preduzeća, pružaoci obrazovnih usluga i profesionalna udruženja.

Što se tiče **uloge svojih institucija** u pitanjima javne politike, nacionalni organi nadležni za kvalifikacije su omogućili detaljniju razradu, navodeći uloge kao što su održavanje politika NOK, reforma obrazovnog sistema, posebno CŽU i politike SOO. Pružaoci usluga obrazovanja definisali su svoje uloge kao učešće u osposobljavanju i standardizaciji kvalifikacija i nastavnih planova i programa, dok su komore i poslodavci definisali svoju ulogu kao podsticanje kompanija da kreiraju ili učestvuju u razvoju kvalifikacija prilagođenih poslovnim potrebama.

Regionalna saradnja je posebno bila u fokusu upitnika i svi ispitanici su izjavili da je relevantna za ulogu njihove institucije u kvalifikacionim politikama ili stručnom osposobljavanju. Nacionalni organi nadležni za kvalifikacije su naveli da pored evropske dimenzije (pristupni procesi i EOK), regionalna saradnja predstavlja važan aspekt razvoja i održivosti zbog mobilnosti učenika i njihovih kvalifikacija. Regionalna saradnja je takođe smatrana korisnom za razmenu iskustava, ideja i dobrih praksi u stručnom osposobljavanju, a rad na razvoju regionalno zasnovanih standarda zanimanja i kvalifikacija naveden je kao primer takve dobre prakse. Poslodavci su naveli kako sektori poput turizma ne priznaju granice, što regionalnu saradnju čini izuzetno važnom. Sve u svemu, kao što je naveo jedan ispitanik, „Pored usklađivanja NOK sa EOK, regionalna saradnja je dragocena za utvrđivanje sličnosti i razlika u kontekstu obrazovnih potreba i potreba tržišta rada na regionalnom nivou, kao i da bi se olakšalo priznavanje kvalifikacija“. Prema mišljenju ispitanika **uzajamno poverenje** postoji i ima pozitivni trend, mada i dalje postoji prostor za poboljšanje. Nacionalni organi su naveli da poverenje mora da bude utemeljeno na procedurama za obezbeđivanje kvaliteta. Neki ispitanici, posebno

iz poslovnog sektora i iz redova pružalaca usluga obrazovanja, su naveli da „RZSK mogu da unaprede ovo poverenje jer su definisane zajedničke potrebe za znanjem i veštinama poslodavaca iz zemalja Zapadnog Balkana“.

Svi ispitanici su dalje navodili da su **RZSZ i RZSK korisni** za program njihove institucije i da su relevantni za obrazovanje i poslovne politike. Ispitanici su prepoznali da su „nacionalni standardi zanimanja i kvalifikacija razvijeni i usvojeni u skladu sa identifikovanim potrebama obrazovanja i tržišta rada svake navedene zemlje“, pa bi trebalo razviti regionalno zasnovani SZ i SK tamo gde postoje dodatne potrebe koje premašuju nacionalni nivo, kao što je slučaj u sektorima sa većom migracijom radne snage ili kvalifikacija. Regionalno zasnovani standardi mogli bi, dalje, „da budu korisni kao polazna osnova za pripremu inicijativa za razvijanje i usvajanje standarda kvalifikacija na nacionalnom nivou“. Ipak, neki ispitanici su izrazili zabrinutost u vezi sa uspehom regionalnih inicijativa u takvim nacionalno regulisanim postupcima, npr. razlike u politikama, procesima, donošenju odluka, metodologijama i kriterijumima za razvijanje standarda kvalifikacija. Poslednje pitanje u upitniku posebno se odnosilo na prepreke za RZSK. Ovde je većina ispitanika odgovorila da takve prepreke ne postoje ili da za njih ne znaju. Neki organi nadležni za kvalifikacije su međutim naveli da im nedostaju informacije o regionalnim politikama takve vrste. Jedan odgovor sumira glavnu zabrinutost u ovom pogledu:

„Nema prepreka. Međutim, postoje različiti pristupi izradi politika u toj oblasti i različiti načini donošenja odluka u celom regionu, što treba uzeti u obzir prilikom razvijanja politike u vezi sa RZSK.“

Na pitanje o **potrebama i koristima zemlje od RZSK**, zabeleženi su sledeći odgovori: podrška za mobilnost zaposlenih i studenata, povećana obrazovna i ekonomska mobilnost i njene koristi za region, usklađena radna snaga i koristi za poslodavce, olakšavanje procesa priznavanja, poboljšanje kvaliteta obrazovanja, konkurentnost i atraktivnost regionalno standardizovanih pružalaca kvalifikacija, obezbeđivanje / osposobljavanje stručnog kadra priznatog na regionalnom nivou, poboljšanje nastavnog plana i programa i kompetencija učenika, saradnja između poslodavaca, radnika i pružalaca SOO u celom regiona, proširenje evropske dimenzije kroz regionalnu saradnju, koristi za nastavni kadar (razmena iskustava, umrežavanje), i slično.

Sektori i zanimanja navedeni kao **najpogodniji za regionalnu standardizaciju** su sledeći, navedeni odozgo nadole prema učestalosti njihovog pojavljivanja u odgovorima:

Tabela 12. Sektori, zanimanja i nivoi kvalifikacija koje su ispitanici navodili kao najrelevantnije za regionalnu saradnju

SEKTOR	ZANIMANJE	NIVO (SOO)
Turizam/ugostiteljstvo	sva, kuvar, konobar, šef kuhinje, mesar	4

Građevinarstvo	sva, zavarivač, stolar, zidar, bravar, vodoinstalater	3
IKT, Elektrotehnika	sva, rukovalac CNC mašinama	-
Mašinstvo	mehaničar	-
Trgovina	trgovac, aranžer robe u prodavnicama	-
Saobraćaj	saobraćajni tehničar	-
Zdravstvo	zdravstveni radnik	-
Poljoprivreda	-	-

Kao što je ispitanik naveo u odgovoru na ovo pitanje, „kako bi se utvrdilo koji bi sektori imali najviše koristi od razvoja RZSK, trebalo bi sprovesti opsežno istraživanje o kvalifikacijama koje su potrebne na regionalnom nivou. Štaviše, trebalo bi identifikovati područja mobilnosti radne snage u regionu.“ Iako je ova tema bila predmet sledećeg pitanja, ovaj odgovor je najpreciznije definisao temelje svake održive regionalne politike u tom pogledu. Neke ekonomije, kao što se vidi iz odgovora, uspostavile su institucije ili organe nadležne za ovaj zadatak. Na primer, kao što je naveo isti ispitanik, „Srbija je trenutno u procesu razvoja sektorskih profila, kao i Integrisanog informacionog sistema tržišta rada i kvalifikacija (ISTRK). Čim njihov razvoj bude završen, biće moguće utvrditi za koje sektore RZSK mogu da budu od koristi. U međuvremenu, Sektorska veća bi mogla da daju svoje mišljenje o tome da li RZSK treba razvijati ili ne.“

Stoga su u većini zemalja nadležni određeni organi koji poseduju svu stručnost za mapiranje potencijalnih kvalifikacija koje će se razvijati na regionalnom nivou. Kao što je ispitanik naveo, „Sektorska veća imaju zadatak da mapiraju kvalifikacije koje bi trebalo razviti i modernizovati u svakom pojedinačnom sektoru i na svim nivoima NOKS, uključujući i stručne kvalifikacije na nivoima 3 i 4. Kada se proces mapiranja završi, SV će biti u mogućnosti da predlože kvalifikacije koje bi potencijalno mogle da imaju regionalno usaglašeni osnovni sadržaj.“

Što se tiče **dostupnih izveštaja ili izvora o potrebama tržišta rada zemlje i karakteristikama koje se mogu koristiti za utvrđivanje regionalnih standarda koje treba razviti**, većina ispitanika je odgovorila da im nijedan nije poznat niti dovoljan za ove potrebe (nacionalne potrebe, ali ne i regionalne). Ispitanici su uglavnom navodili da ne postoji sveobuhvatna sistemska analiza potreba tržišta rada koja bi obuhvatila regionalne aspekte, ali postoje relevantni podaci koji dolaze iz različitih izvora, a koji se mogu koristiti pri donošenju odluka o razvoju regionalnih standarda kvalifikacija. Neki su navodili institucije kao što su organi nadležni za SOO ili kvalifikacije ili komore ili službe za zapošljavanje koje redovno pripremaju sopstvene analize o potrebama poslodavaca za kvalifikovanom radnom snagom i relevantnim pratećim kvalifikacijama vezanim za to.

Na kraju, ispitanici su naveli da bi „bilo veoma korisno da razvijemo metodologiju za razvoj regionalno zasnovanih zanimanja i da je primenjujemo u budućnosti.“ Prema

mišljenju drugih ispitanika, podršku za realizaciju ovog zadatka mogu da pruže regionalni stručnjaci. Ispitanici su izrazili spremnost da nastave sa takvim regionalnim politikama i predložili su da se organizuje više radionica i događaja u cilju umrežavanja, zajedno sa ostalim politikama EU u toj oblasti. Nekoliko njih je navelo da „projekat TO REGOS može da predstavlja odličan primer dobre saradnje za buduće projekte“.

Draft - do not quote

DEO 4: NALAZI, PREPORUKE I PREDLOŽENI AKCIONI PLAN

Četvrti deo sadrži zaključke o izvodljivosti razvoja regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija kao i odgovarajuće preporuke. Preporuke se zasnivaju na analizi međunarodnog i lokalnog konteksta, regionalne saradnje i potreba i koristi koje su definisale zainteresovane strane. U okviru preporuka iznetih u ovom odeljku dalje su razrađeni predloženi koraci za uspostavljanje takvih politika. Akcioni plan uključuje listu mogućih koraka koje treba preduzeti u razvoju regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija.

Regionalno zasnovani standardi kvalifikacija razvijaju se na osnovu regionalno zasnovanih standarda zanimanja i smatraju se osnovom za specifične nacionalne standarde kvalifikacija. Oni nemaju za cilj da zamene nacionalne standarde kvalifikacija, već uključuju ključne elemente standarda kvalifikacija. Oni predstavljaju zajednički temelj koji je jednoglasno usvojen i bez ikakvih rezervi od strane svih ekonomija kao osnova za naknadni razvoj nacionalnih standarda kvalifikacija. Promene regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija u nacionalne standarde kvalifikacija uključuju sve specifičnosti nacionalnih standarda kvalifikacija za koje nije postignut sporazum na regionalnom nivou.

Na osnovu zaključaka uporedne analize razvoja standarda kvalifikacija u ekonomijama Zapadnog Balkana i identifikovanih uobičajenih praksi u regionu, koje su predstavljene u Delu 2 ove Studije, sledeći **preduslovi** su ocenjeni kao važni za izvodljivost regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija:

- Sve ekonomije treba da budu posvećene razvoju regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija sa ciljem da ih koriste kao osnovu za razvoj vlastitih nacionalnih standarda kvalifikacija. U slučaju da nemaju svoje odgovarajuće standarde kvalifikacija, ekonomije pristaju da iskoriste priliku za razvoj vlastitih nacionalnih standarda u skladu sa regionalno zasnovanim standardima. Ukoliko su već usvojile odgovarajuće nacionalne standarde kvalifikacija, obavezuju se da iste revidiraju ako i u meri u kojoj je to potrebno ili primereno.
- Agencije nadležne za SOO i/ili kvalifikacije u ekonomijama se slažu i prihvataju da započnu rad na razvoju regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija koristeći usvojenu metodologiju za razvoj regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija, kako je predloženo u ovoj Studiji i naknadnim međusobno dogovorenim izmenama.
- Agencije nadležne za SOO i/ili kvalifikacije u ekonomijama su u obavezi da postignu sporazum o minimalnim ključnim elementima regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija, kako je predloženo u ovoj Studiji i naknadnim međusobno dogovorenim izmenama.

- Agencije nadležne za SOO i/ili kvalifikacije u ekonomijama treba da se otvore prema eksperimentisanju sa politikama koje nisu predviđene njihovim nacionalnim procedurama i da započnu razvoj regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija i odgovarajućih nacionalnih standarda kvalifikacija na osnovu metodologije predložene u ovoj Studiji i naknadnim međusobno dogovorenim izmenama.
- Agencije nadležne za SOO i/ili kvalifikacije u ekonomijama treba da uključe tela odgovorna za procenu i odobravanje standarda kvalifikacija u proces i da im obezbede punu podršku u eksperimentisanju sa politikama koje su u vezi sa regionalno zasnovanim standardima kvalifikacija.
- Agencije nadležne za SOO i/ili kvalifikacije u ekonomijama treba da razmotre i da se usaglasе po pitanu nivoa kvalifikacija za koje se razvija regionalno zasnovani standard kvalifikacija.
- Agencije nadležne za SOO i/ili kvalifikacije u ekonomijama treba da razmotre i da se usaglasе po pitanju klasifikacije kvalifikacija prema sektorima SOO pre nego što započnu rad na razvoju standarda kvalifikacija. Preporučljivo je koristiti EUROSTAT MSKO-O (OOiO – Oblasti obrazovanja i osposobljavanja) klasifikacija.

PREDLOŽENA METODOLOGIJA ZA RAZVOJ REGIONALNO ZASNOVANIH STANDARDA KVALIFIKACIJA

Studija izvodljivosti je pokazala da postoji mnogo sličnosti u procesu razvoja nacionalnih standarda kvalifikacija, a autori veruju da postoji zajednička osnova za uključivanje u eksperimentisanje u vezi sa politikom. Predložena metodologija za razvoj regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija polazi od analize tržišta rada koja za rezultat ima regionalne standarde zanimanja. Metodologija dalje obuhvata nekoliko koraka u opisivanju kvalifikacija na sličan način, korišćenjem usvojenog skupa deskriptora kvalifikacija. Sporazum o regionalno zasnovanim standardima kvalifikacija se dalje sprovodi transponovanjem na nacionalne standarde kvalifikacija sa neophodnim prilagođavanjima u unapred definisane forme i popunjavanjem podataka koji nedostaju u zavisnosti od specifičnog nacionalnog konteksta i konačno, primenom sopstvenih procedura za usvajanje nacionalnih standarda kvalifikacija koji su proistekli iz regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija. Proces je predstavljen dijagramom „Razvoj i usvajanje regionalnih standarda kvalifikacija“.

KORAK 1: POČETAK RADA NA RAZVOJU REGIONALNO ZASNOVANIH STANDARDA

Prvi korak u razvoju regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija je identifikacija specifičnih kvalifikacija koje bi mogle da budu razvijene na regionalnom nivou. Izbor bi trebao da pokaže regionalnu važnost odabranih sektora i kvalifikacija. To je strateška i, u određenoj meri, politička odluka. Stoga bi ovo pitanje trebalo da razmotre ekonomije, a isto bi trebalo da usvoje zainteresovane strane. Ipak, kako bi ovo bilo moguće i prihvaćeno od strane donosilaca odluka, prvo se predlaže izrada pilot projekta.

Međutim, u nekim ekonomijama metodologija za razvoj nacionalnih standarda kvalifikacija na početku predviđa dobijanje prethodnog odobrenja za inicijativu za razvoj standarda kvalifikacija od strane nadležnog organa, obično agencije nadležne za SOO ili resornog ministarstva nadležnog za obrazovanje. Stoga je preporučljivo da se čak i u ovoj fazi, u onim ekonomijama gde je to neophodno, pokrene inicijativa za razvoj regionalnog standarda kvalifikacija na osnovu regionalnog standarda zanimanja pred odgovarajućim nacionalnim organima. Inicijativa za razvoj kvalifikacija treba da opravda razvoj nove kvalifikacije navodeći potrebe tržišta rada i sve ostale elemente propisane nacionalnim metodologijama (npr. „naziv kvalifikacije, nivo, odnosno podnivo kvalifikacije i preporuka za kod koji se odnosi na MSKZ (kada to bude prikladno), opis kvalifikacije i vremenski okvir za početak sprovođenja kvalifikacije“⁶⁴).

Čim se dobije odgovarajuće odobrenje u svim ekonomijama u kojima je takvo odobrenje za inicijativu neophodno i kada se donese odluka o tome koji bi standard kvalifikacija bilo dobro razviti na regionalnom nivou, proces razvoja regionalno zasnovanog standarda zanimanja, kao osnove za regionalno zasnovani standard kvalifikacija, počinje da sledi metodologiju za razvoj regionalno zasnovanih standarda zanimanja. Ono što je najvažnije, regionalno zasnovani standard zanimanja mora da sadrži listu kompetencija, jer se standard kvalifikacija može razviti na osnovu standarda zanimanja samo ako isti obuhvata kompetencije potrebne za bavljenje određenim zanimanjima onako kako su opisane u standardima zanimanja.

KORAK 2. FORMIRANJE REGIONALNIH RADNIH GRUPA

Drugi korak je formiranje regionalnih radnih grupa za svaki regionalno zasnovani standard kvalifikacija. Grupa ne treba da bude prevelika kako bi mogla da bude operativna, a biće sačinjena od predstavnika agencija nadležnih za stručne kvalifikacije u svih šest ekonomija i stručnjaka koji poseduju specifična znanja i veštine, vezani su za dati sektor i koji su obučeni predavači, upoznati sa konceptima ishoda učenja i okvira kvalifikacija. Sektorski profil tih stručnjaka u najvećoj mogućoj meri mora da se podudara sa profilom regionalno zasnovanog standarda kvalifikacija koji se razvija. Broj članova radne grupe ne sme da

⁶⁴ Primer opravdanja za inicijativu iz metodologije Republike Severne Makedonije predstavljen u Proceduri za razvoj kvalifikacija (2015.).

bude veći od trinaest, po dva iz svake ekonomije i jedan predstavnik ERI SEE u svojstvu koordinatora. Rad radnih grupa bi mogli da olakšaju stručnjaci koji su upoznati sa metodologijama razvoja standarda kvalifikacija uopšte, a posebno sa usvojenom metodologijom za razvoj regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija.

Budući da je u nekim ekonomijama u odgovarajućim metodologijama opisan specifičan sastav radnih grupa koje razvijaju nacionalne standarde kvalifikacija, ovde se može postaviti pitanje da li bi taj sastav trebalo primeniti u razvoju regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija. Autori ove Studije preporučuju da se ne primenjuju takvi zahtevi za formiranje radnih grupa za razvijanje regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija, jer bi takva radna grupa mogla da bude prevelika, a samim tim ne i toliko operativna, te bi zahtevala značajne ljudske resurse i možda bi bila neuravnotežena u pogledu broja ljudi koji dolaze iz različitih ekonomija. Ipak, kako bi se ispunili mogući nacionalni zahtevi, preporučljivo je da se takva radna grupa formira na nacionalnom nivou i da se koristi kao savetodavno telo u procesu razvoja regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija. Dva člana ove grupe mogu da budu imenovani kao stručnjaci u regionalnoj radnoj grupi i da preuzmu ulogu komunikatora između nacionalne radne grupe i regionalne radne grupe. Uloga nacionalne radne grupe je da obezbedi ulazne podatke regionalnoj radnoj grupi, da dostavi komentare na nacрте regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija i onda kada regionalno zasnovani standard kvalifikacija bude usvojen, da ga primenjuje kao osnovu za razvoj odgovarajućeg nacionalnog standarda kvalifikacija.

KORAK 3. SPORAZUM O GLAVNIM DESKRIPTORIMA STANDARDA KVALIFIKACIJA

Glavnim deskriptorima svake kvalifikacije smatraju se njen profil/vrsta, nivo i količina/obim posla. Pre razvijanja standarda kvalifikacija, radna grupa treba da se usagласi po pitanju tri glavna generička deskriptora kvalifikacija koji bi trebalo da odgovaraju relevantnom standardu zanimanja (tj. profil/vrsta, nivo i količina/obim posla).

Profil i vrsta kvalifikacije podrazumeva pripadnost određenom sektoru. Važno je da se radna grupa slaže sa sektorskom klasifikacijom ove kvalifikacije. Iako se predlaže da se o tome dogovore agencije nadležne za SOO i/ili kvalifikacije u ekonomijama pre nego što počne postupak razvoja standarda kvalifikacija, jer sektorska klasifikacija može da bude važna za neke ekonomije u procesu pokretanja inicijative i dobijanja odobrenja za razvoj standarda kvalifikacija, važno je da radna grupa bude upoznata sa donetom odlukom.

Nivo kvalifikacije zavisi od nivoа deskriptora ishoda učenja. Radna grupa treba da se usagласi po pitanju nivoа regionalno zasnovanog standarda kvalifikacija u okviru EOK koji je opisan nivoima EOK koji su predviđeni za deskriptore ishoda učenja⁶⁵. Regionalno zasnovani standard kvalifikacija odnosi se samo na EOK, a ne i na nivoe nacionalnih

⁶⁵ Preporuka Saveta od 22. maja 2017. godine o Evropskom okviru kvalifikacija za celoživotno učenje i stavljanje van snage preporuke Evropskog parlamenta i Saveta od 23. aprila 2008. godine o uspostavljanju Evropskog okvira kvalifikacija za celoživotno učenje.

kvalifikacija. Nivo kvalifikacije u nacionalnom okviru kvalifikacija se dodeljuje u kasnijoj fazi, u procesu usvajanja nacionalnog standarda kvalifikacija. Pošto su sve ekonomije, osim Albanije, dostavile svoje izveštaje o povezivanju svog okvira kvalifikacija sa Evropskim okvirom kvalifikacija, one su već uspostavile vezu između nacionalnih nivoa kvalifikacija i nivoa u okviru EOK.

Obim kvalifikacija, opisan u smislu ESPBSOO, treba da se usaglasí pre početka razvoja odgovarajućeg standarda kvalifikacija. Preporučljivo je da se standard kvalifikacija radi samo za stručni deo kvalifikacije, a da opšteobrazovne komponente kvalifikacije budu definisane na nivou programa. Ipak, treba postići sporazum o udelu opšteobrazovnih komponentata u kvalifikaciji kao elementu standarda kvalifikacija.

KORAK 4. RAZVOJ OSNOVNIH ELEMENATA REGIONALNO ZASNOVANOG STANDARDA KVALIFIKACIJA

Radna grupa razvija regionalno zasnovani standard kvalifikacija koristeći obrazac sa elementima standarda kvalifikacija kao polaznu osnovu, kao što je predloženo u ovoj Studiji izvodljivosti (sa mogućim naknadnim modifikacijama). Usvojena struktura, koja je predstavljena u sledećem odeljku, će se tada koristiti kao obrazac za opisivanje regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija.

KORAK 5: TRANSPOZICIJA REGIONALNO ZASNOVANOG STANDARDA KVALIFIKACIJA U NACIONALNI STANDARD KVALIFIKACIJA

Čim ekonomije postignu sporazum, predložene standarde kvalifikacija treba da koriste nacionalne radne grupe kao osnovu za razvoj nacionalnog standarda kvalifikacija. Tada regionalno zasnovani standardi kvalifikacija treba da se prilagode nacionalnim zahtevima bez izmene usvojenih osnovnih elemenata regionalnog standarda kvalifikacija, a zatim se podnose na usvajanje u skladu sa procedurama propisanim na nivou svake ekonomije. U ovom procesu je važno priznati činjenicu da je ovo regionalno dogovoreni standard kvalifikacija. Prema tome, ukoliko bi bilo potrebno izvršiti određene izmene osnovnih elemenata u procesu usvajanja, o tome treba obavestiti druge ekonomije, te će se možda pojaviti potreba za revizijom regionalno zasnovanog standarda kvalifikacija.

Na kraju, informacije o komplementarnosti, kao i o razlikama, treba objaviti zajedno sa usvojenim standardom kvalifikacije, uz preporuku da se te informacije uzmu u obzir u postupcima priznavanja. Ukoliko se izvodi kao uspešni pilot, ovo bi dugoročno moglo da postane model za automatsko priznavanje kvalifikacija koje su u potpunosti u skladu sa regionalnim standardima kvalifikacija. To bi, naravno, trebalo da bude predmet zakonske regulative kojom se reguliše priznavanje kvalifikacija.

Dijagram. „Razvoj i usvajanje regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija“

PREDLOŽENI OBRAZAC ZA OKVIR REGIONALNO ZASNOVANIH KVALIFIKACIJA

Na osnovu uporedne analize postojećih obrazaca za standardizovano opisivanje kvalifikacija, predloženi su sledeći elementi kao osnovni elementi regionalno zasnovanog standarda kvalifikacija.

- Naziv kvalifikacije
- Vrsta kvalifikacije
- Opis / opravdanje / obrazloženje kvalifikacije, potreba za kvalifikacijom
- Odgovarajući standardi zanimanja, veza sa MSKZ ili bilo koji drugi dokaz o konsultacijama sa zainteresovanim stranama na tržištu rada
- Nivo kvalifikacije (EOK)
- Kreditna vrednost kvalifikacije ili trajanje u godinama / satima i udeo opšteobrazovnih jedinica u ukupnoj kvalifikaciji
- Sektor / polje rada
- Specifični zahtevi za obezbeđivanje kvaliteta koji se odnose na kvalifikaciju
- Uslovi za prijem / upis / preduslovi za sticanje kvalifikacija
- Nastavak obrazovanja / prolaznost u sistemu kvalifikacija / dalje kvalifikacije i mogućnosti zapošljavanja
- Kvalifikaciona struktura: Lista obaveznih jedinica ishoda učenja i izbornih jedinica ishoda učenja
- Ishodi učenja izraženi u znanju, veštinama i kompetencijama

Konačno, kada je u pitanju obim transparentnosti, na kraju se predlaže da se ukratko opiše proces postizanja saglasnosti o regionalno zasnovanom standardu kvalifikacija kao osnovi za razvijanje i usvajanje odgovarajućeg nacionalnog standarda kvalifikacija.

U sledećoj tabeli je predstavljen predloženi obrazac i predstavljene su smernice za opisivanje elemenata regionalno zasnovanog standarda kvalifikacija kako bi se olakšale diskusije radnih grupa.

ELEMENTI REGIONALNO ZASNOVANOG STANDARDA KVALIFIKACIJA	Smernice za opisivanje elemenata regionalno zasnovanog standarda kvalifikacija
Naziv kvalifikacije	Opisati naziv kvalifikacije na engleskom jeziku i na svim službenim jezicima ekonomija Zapadnog Balkana. (npr. <i>Regionalno zasnovani standard kvalifikacija za dizajnera video igara</i>)
Vrsta kvalifikacije	Navesti da li je ovaj standard namenjen za kvalifikaciju u oblasti opšteg obrazovanja, stručnog obrazovanja i osposobljavanja ili visokog obrazovanja, kao i to da li se ova kvalifikacija može steći kroz obrazovanje i osposobljavanje odraslih i da li bi ova kvalifikacija trebalo da bude dodeljena u sistemu validacija formalnog i neformalnog učenja obezbeđenih kvalitetom.
Opis / opravdanje / obrazloženje kvalifikacije, potreba za kvalifikacijom	Opisati zašto je ova kvalifikacija opravdana, a posebno da li je predložena jer to zahteva tržište rada. Navesti zašto je ova kvalifikacija relevantna na regionalnom nivou. Navesti prethodno odobrenje dobijeno od nacionalnih organa.
Odgovarajući standardi zanimanja, veza sa MSKZ ili bilo koji drugi dokaz o konsultacijama sa zainteresovanim stranama na tržištu rada	Navesti metodologije primenjene u istraživanju i analizi potreba i zahteva tržišta rada, a posebno navesti koji je regionalno zasnovani standard zanimanja korišćen kao osnova za razvoj ovog regionalno zasnovanog standarda kvalifikacija. Po potrebi predložiti odgovarajuće klasifikacije u okviru nacionalnih klasifikacija zanimanja u ekonomijama u regionu.
Nivo kvalifikacije (EOK)	Definisati nivo u Evropskom okviru kvalifikacija za celoživotno učenje (EOK 1-8). Određivanje nivoa u EOK podrazumeva nivo u odgovarajućem nacionalnom okviru kvalifikacija na osnovu izveštaja o povezivanju nacionalnih okvira kvalifikacija i EOK.
Kreditna vrednost kvalifikacije ili trajanje u godinama/satima i udeo	Opisati obim kvalifikacija u smislu ESPBSOO. ESPBSOO se ovde koristi za opisivanje obima posla, tj.

opšteobrazovnih jedinica u ukupnoj kvalifikaciji	broja sati potrebnih pojedincu za postizanje ishoda učenja ove kvalifikacije. Uključuje kako vreme uvođenja, tako i vreme provedeno u učenju i osposobljavanju izvan učionice. Budući da ne postoji zajednički usaglašena formula, objasniti koliko sati učenja je prihvaćeno za dobijanje jednog ESPBSOO boda. ESPBSOO bodovi se dodeljuju samo za stručni deo standarda kvalifikacija. Ipak, trebalo bi da se navede udeo stručnih komponenti u okviru kvalifikacije kao elementa standarda kvalifikacija. (npr. 60% ukupnog obima kvalifikacije treba da čine jedinice ishoda učenja u okviru SOO, a 40% ukupnog obima kvalifikacije treba da čine jedinice ishoda učenja u okviru opšteg obrazovanja).
Sektor / polje rada	Opisati klasifikaciju kvalifikacija prema sektorima SOO prema tome kako su definisani u svakoj ekonomiji i prema klasifikaciji EUROSTAT MSKO-O (OOiO – Oblasti obrazovanja i osposobljavanja).
Specifični zahtevi za obezbeđivanje kvaliteta koji se odnose na kvalifikaciju	Opisati bilo koji specifični zahtev za obezbeđivanje kvaliteta povezan sa ovom kvalifikacijom koji je važan sa stanovišta aranžmana za obezbeđivanje kvaliteta u ekonomijama.
Uslovi za prijem / upis / preduslovi za sticanje kvalifikacija	Opisati uslove za upis u vezi sa ovom kvalifikacijom u smislu prethodne kvalifikacije koju treba steći (npr. osnovna škola ili kvalifikacija za nivo 1 u okviru EOK), kao i sve druge moguće posebne zahteve kao što je prijemni ispit.
Nastavak obrazovanja / prolaznost u sistemu kvalifikacija / dalje kvalifikacije i mogućnosti zapošljavanja	Opisati dalje mogućnosti za profesionalni razvoj u zavisnosti od toga da li ova kvalifikacija omogućava pristup visokom obrazovanju i / ili tržištu rada.
Kvalifikaciona struktura: Lista obaveznih jedinica ishoda učenja i izbornih jedinica ishoda učenja	Naveći obavezne jedinice ishoda učenja i izborne jedinice ishoda učenja sa odgovarajućim ESPBSOO bodovima
Ishodi učenja izraženi u znanju, veštinama i kompetencijama	Opisati svaku jedinicu ishoda učenja nizom ishoda učenja u vidu znanja, veština i kompetencija
Sporazum o regionalno zasnovanom	Ukratko opisati postupak postizanja sporazuma u vezi

standardu kvalifikacija	sa regionalno zasnovanim standardom kvalifikacija (sastav radne grupe, datum).
-------------------------	--

PREPORUKA O POLITICI – SNAŽNA POLITIČKA OPREDELJENOST PREMA ODRŽIVIJOJ REGIONALNOJ SARADNJI

Da bi se razvila sistematičnija i održivija saradnja na regionalnom nivou, na osnovu uspešnih primera predstavljenih u ovoj Studiji izvodljivosti, postoji potreba za snažnijom političkom opredeljenošću, posebno od strane ministara obrazovanja. Neophodna je politička posvećenost kako bi se dao snažan podsticaj za dalje ispitivanje rezultata regionalnih projekata i inicijativa.

Preporučuje se upotreba postojećih upravljačkih struktura za podršku političkim opredeljenjima za dublju regionalnu saradnju. Svaka druga alternativa stvorila bi veći administrativni teret za vlade i razvodnila postojeće inicijative.

Ministri nadležni za obrazovanje su pokazali posvećenost dubljoj regionalnoj saradnji u oblasti obrazovanja i osposobljavanja pokretanjem Inicijative za reformu obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi (ERI SEE), uspostavljanjem upravljačke strukture u kojoj sve države članice imaju svoje predstavnike u Upravnom odboru ERI SEE i osnivanjem Sekretarijata ERI SEE sa zadatkom da njihovu političku viziju sprovede u delo.

Stoga se preporučuje da upravljačka struktura ERI SEE preduzme sledeće mere:

1. Priprema konkretnih predloga za dalju saradnju na polju uspostavljanja regionalno zasnovanih standarda kvalifikacija - dokument koji je pripremio Sekretarijat ERI SEE uz pomoć eksperata.
2. Održavanje konsultacija sa relevantnim zainteresovanim stranama u cilju pružanja veće podrške predloženoj saradnji - seminari putem interneta u organizaciji Sekretarijata ERI SEE koji uključuju ministarstva obrazovanja, agencije za SOO i kvalifikacije, komore, udruženja poslodavaca i druge relevantne zainteresovane strane.
3. Razgovori i postizanje sporazuma o daljim koracima na regionalnom nivou - odluku donosi Upravni odbor ERI SEE o predloženom Akcionom planu/Planu predstavljenom od strane Sekretarijata ERI SEE.
4. Priprema osnove za definisanje obaveza ministarstava - Ministarska deklaracija, izjava ili saopštenje koje je pripremio Sekretarijat ERI SEE, koja je usaglašena sa Upravnim odborom ERI SEE i usvojena na regionalnoj ministarskoj Konferenciji.

LISTA REFEEENCI

“A New Skills Agenda for Europe. Working together to Strengthen Human Capital, Employability and Competitiveness,” Evropska komisija, 2016., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016DC0381>.

“Albanian Qualifications Framework. European Inventory on NQF 2018,” CEDEFOP, 2019., https://www.cedefop.europa.eu/files/albania_-_european_inventory_on_nqf_2018.pdf.

“Comparing Vocational Education and Training Qualifications: towards a European Comparative Methodology. Work Assignment 1: Exploring and Testing a Reference Point for VET Comparison,” CEDEFOP, 2019.,

www.cedefop.europa.eu/files/exploring_and_testing_a_reference_point_for_vet_comparison_-_comparing_vet_qualifications_wa_1_draft_final_report_june_2019.pdf.

“EQF Referencing Report of the Macedonian Qualifications Framework and Self-Certification to the QF-EHEA,” Ministarstvo nauke i obrazovanja BJR Makedonije, 2016., http://www.ehea.info/Upload/document/members/yugoslav_republic_of_macedonia/EQF_Report_Macedonia_2016_667973.pdf.

“European Skills Agenda for Sustainable Competitiveness, Social Fairness and Resilience,” Evropska komisija, 2020., <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1223&langId=en>.

“Guidelines for the development of Joint Qualifications – Recommendation”, IMPROVET, pristupljeno 27. novembra 2020. godine, <https://improvet.hgk.hr/results>.

“Nord-VET - The Future of Vocational Education – Learning from the Nordic Countries,” Univerzitet Roskilde, 2016., http://nord-vet.dk/indhold/uploads/conf_publ-13.5.16.pdf.

“Referencing the Montenegrin Qualifications Framework to the European Qualifications Framework for Lifelong Learning and the Qualifications Framework for the European Higher Education Area,” Ministarstvo prosvete Crne Gore, 2014., http://www.ehea.info/Upload/document/members/montenegro/National_Qualifications_Framework_Montenegro_2014.pdf.

“Report on Referencing National Qualifications Framework of the Republic of Serbia to the European Qualifications Framework for Lifelong Learning and Self-certification to the Qualifications Framework for the European Higher Education Area,” Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, 2020., https://europa.eu/europass/system/files/2020-09/Serbia%20Referencing%20Report_o.pdf.

“Standardi kvalifikacija u VET BiH (sažetak metodologije)” – nije javno dostupan ali je stavljen na raspolaganje autorima za potrebe ove Studije

“Qualification Development Procedure (2015)” – metodologija za razvoj standarda kvalifikacija u Republici Severnoj Makedoniji. <http://registar.mrk.mk/>